

**SREDNJOVJEKOVNA DRVENA KORSKA SJEDALA
ISTOČNE OBALE JADRANA – FUNKCIJA, OBNOVA I PREZENTACIJA**
Međunarodni znanstveno-stručni skup

**MEDIEVAL WOODEN CHOIR STALLS OF THE EASTERN
ADRIATIC COAST – FUNCTION, RENOVATION AND PRESENTATION**
International scientific and expert conference

Split, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika / 7. - 9. prosinca 2023.

Split, Croatia, Museum of Croatian Archaeological Monuments (MHAS) / 7th - 9th December 2023

Milan Tolić, kor splitske katedrale, 1925. (Galerija umjetnina u Splitu, inv. broj 1071)

Milan Tolić, Choir stalls of the Split Cathedral, 1925 (Museum of Fine Arts in Split, inv. no. 1071)

**SREDNJOVJEKOVNA DRVENA KORSKA SJEDALA
ISTOČNE OBALE JADRANA - FUNKCIJA, OBNOVA I PREZENTACIJA**
Međunarodni znanstveno-stručni skup

**MEDIEVAL WOODEN CHOIR STALLS OF THE EASTERN
ADRIATIC COAST - FUNCTION, RENOVATION AND PRESENTATION**
International scientific and expert conference

Trogir, katedrala sv. Lovre, Ivan Budislavić, korska sjedala, 1440. godina. Lijevo krilo tijekom konzervatorsko-restauratorskih radova
2015. – 2021. (snimka UV fluorescencije: G. Tomljenović, HRZ)
Trogir, Cathedral of St. Lawrence, Ivan Budislavić, choir stalls, 1440. Left wing during conservation-restoration in 2015 - 2021 (UV fluorescence: G. Tomljenović, HRZ)

SREDNJOVJEKOVNA DRVENA KORSKA SJEDALA ISTOČNE OBALE JADRANA - FUNKCIJA, OBNOVA I PREZENTACIJA

Međunarodni znanstveno-stručni skup

MEDIEVAL WOODEN CHOIR STALLS OF THE EASTERN ADRIATIC COAST - FUNCTION, RENOVATION AND PRESENTATION

International scientific and expert conference

PROGRAM I KNJIŽICA SAŽETAKA PROGRAMME AND BOOK OF ABSTRACTS

Split, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika / 7.- 9. prosinca 2023.
Split, Croatia, Museum of Croatian Archeological Monuments (MHAS) / 7th - 9th December 2023
Šetalište Ivana Meštrovića 18, Split

ORGANIZATORI

Hrvatski restauratorski zavod

Institut za povijest umjetnosti

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Odsjek za povijest umjetnosti

Icono-STALLA Misericordia International

Stručno-znanstveni odbor skupa:

Žana Matulić Bilač, Hrvatski restauratorski zavod

Josip Belamarić, Institut za povijest umjetnosti – Centar Cvito Fisković

Barbara Španjol-Pandelo, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Odsjek za povijest umjetnosti

Organizacijski odbor skupa:

Boris Mostarčić, Hrvatski restauratorski zavod

Žana Matulić Bilač, Hrvatski restauratorski zavod

Iskra Karniš Vidović, Hrvatski restauratorski zavod

Janja Ferić Balenović, Hrvatski restauratorski zavod

Ivana Svedružić Šeparović, Hrvatski restauratorski zavod

Josip Belamarić, Institut za povijest umjetnosti – Centar Cvito Fisković

Matko Matija Marušić, Institut za povijest umjetnosti – Centar Cvito Fisković

Barbara Španjol-Pandelo, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Odsjek za povijest umjetnosti

Willy Piron, Icono-STALLA Misericordia International

Skup je organiziran uz potporu

Ministarstva kulture i medija RH

Ministarstva znanosti i obrazovanja RH

Splitsko-dalmatinske županije

Hrvatskog restauratorskog zavoda

Instituta za povijest umjetnosti

Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci

Icono-STALLA Misericordia International

Srednjovjekovna drvena korska sjedala istočne obale Jadrana – funkcija, obnova i prezentacija

Međunarodni znanstveno-stručni skup

PROGRAM I KNJIŽICA SAŽETAKA

Hrvatski restauratorski zavod
Institut za povijest umjetnosti
Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet
Icono-STALLA Misericordia International

ORGANIZED BY:

Croatian Conservation Institute

Institute of Art History

University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Art History

Icono-STALLA Misericordia International

Expert scientific committee:

Žana Matulić Bilač, Croatian Conservation Institute

Josip Belamarić, Institute of Art History – Cvito Fisković Centre

Barbara Španjol-Pandelo, University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences,
Department of Art History

Organizing committee:

Boris Mostarčić, Croatian Conservation Institute

Žana Matulić Bilač, Croatian Conservation Institute

Iskra Karniš Vidovič, Croatian Conservation Institute

Janja Ferić Balenović, Croatian Conservation Institute

Ivana Svedružić Šeparović, Croatian Conservation Institute

Josip Belamarić, Institute of Art History – Cvito Fisković Centre

Matko Matija Marušić, Institute of Art History – Cvito Fisković Centre

Barbara Španjol-Pandelo, University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of
Art History

Willy Piron, Icono-STALLA Misericordia International

Supported by:

Ministry of Culture and Media of the Republic of Croatia

Ministry of Science and Education of the Republic of Croatia

Split-Dalmatia County

Croatian Conservation Institute

Institute of Art History

University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences

Icono-STALLA Misericordia International

Medieval Wooden Choir Stalls of the Eastern Adriatic Coast – function, renovation and presentation

International scientific and expert conference

PROGRAMME AND BOOK OF ABSTRACTS

Croatian Conservation Institute
Institute of Art History
University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences,
Icono-STALLA Misericordia International

Uvod

Drveni liturgijski namještaj imao je značajnu ulogu u opremanju crkvenih interijera od 14. do kraja 16. stoljeća. Važan dio toga namještaja bila su drvena korska sjedala, izrađivana za brojna svetišta katedralnih i redovničkih crkava, osobito franjevačkih. Unatoč promjenama u liturgiji i arhitekturi tih prostora te kontinuiranom habanju osjetljivih polikromiranih drvenih konstrukcija korskih sjedala, slijedom čega su se prekrajala ili odbacivala, na hrvatskoj obali od Poreča do Lopuda sačuvano je petnaest primjera te vrijedne, a malo poznate baštine, dok arhivski zapisi svjedoče o više nestalih primjera.

Djelatnošću Hrvatskog restauratorskog zavoda do sada su obnovljeni rapski, zadarski i trogirski kor iz sredine 15. stoljeća, a u tijeku su istraživanja i radovi na najstarijim očuvanim drvenim korskim sjedalima, onima iz splitske katedrale sv. Dujma iz druge polovice 13. stoljeća. Radovima na lopudskom koru, koje vodi međunarodni akademski tim, nastoje se rasvijetliti posebnosti korskih sjedala u onodobnim franjevačkim crkvama.

Dugogodišnji radovi i proučavanja korova iznose na vidjelo golem raspon zaključaka i novih pitanja, koja nameću sustavan pregled i dokumentiranje njihove funkcije i stanja. Izazovi zaštite i prezentacije njihovih kompleksnih konstrukcija vrlo su složeni, a te se aktivnosti često provode pod pritiscima potreba i želja vlasnika. Jesu li korska sjedala danas dio upotrebnog crkvenog namještaja ili su izložbeni i sakralni predmeti? Bi li njihova funkcija trebala biti presudna u promišljanju obnove?

Shvaćajući da je u preostalim korskim sjedalima sačuvana povijest svetišta koja su često drastično izmijenjena, želimo upozoriti da su ona vrelo ključnih podataka za shvaćanje povijesti sakralnih prostora kojima pripadaju i da njihova obnova mora početi ponajprije kao multidisciplinarno istraživanje, koje će prethoditi raspravama o prezentaciji i usklađivanju s današnjim liturgijskim i izložbenim sadržajima. Povijesno-umjetničkim istraživanjima međujadranskih umjetničkih veza, problemima datiranja, stila, djelovanja lokalnih radionica, suradnje majstora drvorezbara i slikara, pitanjima liturgijskih praksi vremena, nova konzervatorska istraživanja prilažu nove skupine podataka o razumijevanju izvornih konstrukcija, gradbenih i slikarskih materijala te izvornih polikromija, kao i o kronologiji i naravi izmjena kojima su navedena korska sjedala nužno bila izložena.

Stručnjaci s područja povijesti umjetnosti, arhitekture, konzerviranja i restauriranja pokušat će na skupu utvrditi glavne okosnice strategije i programa očuvanja te zaštite drvenih korova prema standardima današnje teorije i prakse.

Žana Matulić Bilač
Barbara Španjol-Pandelo
Josip Belamarić

Introduction

Wooden liturgical furniture played a significant role in furnishing church interiors from the 14th to the end of the 16th century. An important part of that furniture were wooden choir stalls made for numerous sanctuaries in cathedrals and churches, especially Franciscan ones. Despite the changes in liturgy and architecture, and the continuous wear and tear of the sensitive polychrome wooden structures, as a result of which they were remade or discarded, fifteen examples of this valuable but little-known heritage have been preserved on the Croatian coast from Poreč to Lopud, while archival records indicate there were more examples.

The choir stalls in Rab, Zadar and Trogir, made in the mid-15th century, have been restored by the Croatian Conservation Institute. Research and conservation of the oldest preserved wooden choir stalls, those in the Split Cathedral of St. Domnius from the second half of the 13th century, is ongoing. The work on the Lopud choir stalls, led by an international academic team, aims to shed light on the peculiarities of choir stalls in Franciscan churches at the time.

Long-term conservation and research of choir stalls have brought to light numerous conclusions as well as new questions that require a systematic review and cataloguing their function and condition. The challenges in protecting and presenting these elaborate constructions are very complex, and often take place under the pressure of the owner's needs and wishes. Are choir stalls today part of church furniture, or are they display items and sacred objects? Should their function be a deciding factor when considering their renovation?

Sanctuaries were often drastically altered and their history is preserved in the remaining choir stalls, which are therefore a source of essential information for understanding the history of the sacred spaces to which they belong, and their restoration must begin as multidisciplinary research which will precede discussions about presentation and alignment with present-day liturgical and exhibition spaces. Historical and art research of inter-Adriatic artistic connections, problems of dating, style, activities of local workshops, cooperation between master woodcarvers and painters, issues of liturgical practices of the time, and new conservation research all bring new information to better understand original constructions, building and painting materials, original polychromy, chronology and nature of the changes that choir stalls went through.

Experts from the fields of art history, architecture, conservation and restoration will try to determine the framework of the strategy and programme of preservation and protection of choir stalls based on standards of present-day theory and practice.

Žana Matulić Bilač
Barbara Španjol-Pandelo
Josip Belamarić

PROGRAM

ČETVRTAK, 7. prosinca 2023.

8:45 otvaranje skupa i pozdravne riječi

9:00 – 10:30 [SESIJA 1: Istraživanja](#)

Moderator: Matko Matija Marušić

9:10 – 9:30 **Donal Cooper**, University of Cambridge, Jesus College, Department of History of Art
Sjedala, pregrade i prostor: pregled nedavnih istraživanja liturgijske i društvene topografije kasnosrednjovjekovnih crkava (online)

9:30 – 9:50 **Joanne Allen**, American University, Washington DC, Art Department
Korska sjedala sjeverne Italije: tipologija, stil i dekoracija

9:50 – 10:20 **Willy Piron**, Radboud Universiteit Nijmegen, Department of History, Art History and Classics; Icono-STALLA Misericordia International
Korska sjedala istočne obale Jadrana i STALLA

10:20 – 10:30 **rasprava**

10:30 – 11:00 **stanka**

11:00 – 12:15 [SESIJA 2: Drvena korska sjedala istočne obale Jadrana](#)

Moderatorica: Ana Marinković

11:05 – 11:25 **Barbara Španjol-Pandelo**, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Odsjek za povijest umjetnosti
Opća tipologija drvenih korskih sjedala sačuvanih na istočnoj obali Jadrana

11:25 – 11:45 **Matko Matija Marušić**, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb
Izgubljena korska sjedala iz dalmatinskih crkava prema pisanim izvorima

11:45 – 12:05 **Charles Indekeu**, University of Antwerp (professor emeritus)
Neki tehnički aspekti crkvenog namještaja: usporedba korskih sjedala Ultra Montes s onima u Hrvatskoj

12:05 – 12:15 **rasprava**

12:15 – 13:00

Predstavljanje: **Baza povijesno-tehničkih podataka srednjovjekovnih drvenih korskih sjedala na istočnoj obali Jadrana** (Žana Matulić Bilač, Josipa Marić, Barbara Španjol-Pandelo, Matko Matija Marušić, Bernard Štević)

Virtualna izložba: **Thomas Graham Jackson, Crteži drvenih korskih sjedala**

istočne obale Jadrana, 1882. – 1885. (Hrvatski restauratorski zavod i

Institut za povijest umjetnosti – Centar Cvito Fisković), uvodna riječ: Josip Belamarić, fotografije: Živko Bačić

Izložba plakata o drvenim korskim sjedalima (Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet), uvodna riječ: Barbara Španjol-Pandelo

13:00 – 14:30 **stanka**

14:30 – 16:00 [SESIJA 3: Istra, Kvarner i sjeverna Dalmacija](#)

Moderatorica: Ivana Svedružić Šeparović

14:35 – 15:05 **Barbara Španjol-Pandelo**, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Odsjek za povijest umjetnosti

Opus Mateja Moronzona: creski, rapski i zadarski drveni kor

15:05 – 15:25 **Vanesa Gjini**, Hrvatski restauratorski zavod, Odjel za drvenu polikromiranu skulpturu, Zagreb (predavanje će održati Ksenija Škarić, Hrvatski restauratorski zavod, Restauratorski odjel Zadar)

Korska sjedala rapske i zadarske katedrale – konzervatorsko-restauratorske paralele

15:25 – 15:45 **Durdina Lakošeljac**, Sveučilište u Zadru, Odjel za povijest umjetnosti

Drvena korska sjedala zadarskih franjevac

15:45 – 16:00 **rasprava**

PETAK, 8. prosinca 2023.

9:00 – 10:05 SESIJA 4: Trogir

Moderator: Josip Belamarić

9:05 – 9:35 **Žana Matulić Bilač**, Hrvatski restauratorski zavod, Restauratorski odjel Split
Korska sjedala trogirске katedrale i njihova arheologija

9:35 – 10:05 **Fani Celio Cega**, Muzej grada Trogira
Helga Zglav-Martinac, samostalna istraživačica (prije u Muzeju grada Splita)
Nikolina Topić, samostalna istraživačica – arheologinja, Dubrovnik
Rozana Vojvoda, Umjetnička galerija Dubrovnik
Valorizacija arheoloških nalaza iz korskih sjedala trogirске katedrale

10:05 – 10:30

Virtualna prezentacija: Nalazi iz korskih sjedala trogirске katedrale,

uvodna riječ: Žana Matulić Bilač

Rasprava

10:30 – 11:00 **stanka**

11:00 – 13:00 SESIJA 5: Split

Moderator: Danko Zelić

11:05 – 11:25 **Josip Belamarić**, Institut za povijest umjetnosti – Centar Cvito Fisković, Split
Drvena katedrala. Unutrašnjost splitske katedrale (bivši mauzolej cara Dioklecijana) u doba renesanse

11:25 – 11:55 **Goran Nikšić**, samostalni istraživač (prije u Službi za staru gradsku jezgru i baštinu, Grad Split)
Romanička korska pregrada splitske katedrale – funkcija, arhitektura i ikonografija

11:55 – 12:05 **Frédéric Billiet**, Sorbonne Université, Institut de recherche en musicologie;
Icono-STALLA Misericordia International
Dva glazbenika na korskim klupama u Splitu

12:05 – 12:35 **Žana Matulić Bilač**, Hrvatski restauratorski zavod, Restauratorski odjel Split
Korske klupe splitske katedrale: remek-djelo oblikovno-slikarskih tehnika romaničkog stila

12:35 – 13:00 **rasprava**

13:00 – 14:30 **stanka**

14:30 – 15:45 SESIJA 6: Južna Dalmacija

Moderatorica: Barbara Španjol-Pandelo

14:35 – 14:55 **Joško Bogdanović**, Sveučilište u Dubrovniku, Odjel za umjetnost i restauraciju
Andreas Krupa, Cologne Institute of Conservation Sciences
Lisa Burkart, Cologne Institute of Conservation Sciences
Marianne Decroly, École Nationale Supérieure des Arts Visuels de La Cambre, Bruxelles Charles Indekeu, University of Antwerp (professor emeritus)
Korska sjedala iz crkve franjevačkog samostana na Lopudu

14:55 – 15:15 **Ana Marinković**, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet,
Odsjek za povijest umjetnosti
Donji i gornji (i retro?) kor dominikanske crkve u Dubrovniku – pokušaj rekonstrukcije prema pisanim izvorima

15:15 – 15:35 **Danko Zelić**, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb
Korska sjedala franjevačke crkve Sv. Jeronima u Slanom

15:35 – 15:45 **rasprava**

19:00 **Posjet katedrali sv. Dujma**

SUBOTA, 9. prosinca 2023.

10:00 – 12:00 **Posjet Trogiru, katedrali sv. Lovre i Zbirci crkvene umjetnosti katedrale**

PROGRAMME

THURSDAY, 7th December 2023

8:45 Conference opening and welcome speech

9:00 - 10:30 SESSION I: Research

Chair: Matko Matija Marušić

9:10 - 9:30 **Donal Cooper**, University of Cambridge, Jesus College, Department of History of Art
Stalls, Screens and Space: Reviewing Recent Research on the Ritual and Social Topography of the Late Medieval Church (online)

9:30 - 9:50 **Joanne Allen**, American University, Washington DC, Art Department
Choir Stalls of Northern Italy: Typology, Style and Decoration

9:50 - 10:20 **Willy Piron**, Radboud Universiteit Nijmegen, Department of History, Art History and Classics; Icono-STALLA Misericordia International
Choir Stalls of the East Adriatic Coast and STALLA

10:20 - 10:30 **Discussion**

10:30 - 11:00 **Break**

11:00 - 12:15 SESSION II: Wooden Choir Stalls of the East Adriatic Coast

Chair: Ana Marinković

11:05 - 11:25 **Barbara Španjol-Pandelo**, University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Art History
General Typology of Wooden Choir Stalls on the East Adriatic Coast

11:25 - 11:45 **Matko Matija Marušić**, Institute of Art History, Zagreb
Lost Choir Stalls of Dalmatian Churches: A Review of Archival Sources

11:45 - 12:05 **Charles Indekeu**, University of Antwerp (Professor Emeritus)
Some Technical Aspects of Church Furniture: Comparison of Choir Stalls Ultra Montes with Those in Croatia

12:05 - 12:15 **Discussion**

12:15 - 13:00

Presentation: **Database of Historical and Technical Data on Medieval Choir Stalls on the East Adriatic Coast** (Žana Matulić Bilač, Josipa Marić, Barbara Španjol-Pandelo, Matko Matija Marušić, Bernard Štević)

Virtual exhibition: **Thomas Graham Jackson, Drawings of Choir Stalls of the East Coast of the Adriatic, 1882-1885** (Croatian Conservation Institute and Institute of Art History – Cvito Fisković Centre)

Introduction: Josip Belamarić, photographs: Živko Bačić

Exhibition of Posters on Choir Stalls (University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences)

introduction: Barbara Španjol-Pandelo

13:00 - 14:30 **Break**

14:30 - 16:00 SESSION III: Istria, Kvarner and North Dalmatia

Chair: Ivana Svedružić Šeparović

14:35 - 15:05 **Barbara Španjol-Pandelo**, University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Art History
The Oeuvre of Matteo Moronzon: Choir Stalls in Cres, Rab and Zadar

15:05 - 15:25 **Vanesa Gjini**, Croatian Conservation Institute, Department for Polychrome Wooden Sculpture, Zagreb (presented by Ksenija Škarić, Croatian Conservation Institute, Zadar Department for Conservation)
The Choir Stalls of the Rab and Zadar Cathedrals – Conservation and Restoration Parallels

15:25 - 15:45 **Durdina Lakošeljac**, University of Zadar, Department of History of Art
The Wooden Choir Stalls of the Franciscan Church in Zadar

15:45 - 16:00 **Discussion**

FRIDAY, 8th December 2023

9:00 - 10:05 SESSION IV: Trogir

Chair: Josip Belamarić

9:05 - 9:35 **Žana Matulić Bilač**, Croatian Conservation Institute, Split Department for Conservation

The Choir Stalls of the Trogir Cathedral and their Archaeology

9:35 - 10:05 **Fani Celio Cega**, Trogir City Museum

Helga Zglav-Martinac, independent researcher (formerly Split City Museum)

Nikolina Topić, independent researcher – archaeologist, Dubrovnik

Rozana Vojvoda, Museum of Modern Art Dubrovnik

Valorisation of the Archaeological Finds from the Choir Stalls of the Cathedral in Trogir

10:05 - 10:30

Virtual Presentation of the Archaeological Finds from the Choir Stalls of the Cathedral of Trogir, introduction: Žana Matulić Bilač

Discussion

10:30 - 11:00 **Break**

11:00 - 13:00 SESSION V: Split

Chair: Danko Zelić

11:05 - 11:25 **Josip Belamarić**, Institute of Art History – Cvito Fisković Centre, Split

A Wooden Cathedral. The Interior of the Split Cathedral (the Former Mausoleum of Emperor Diocletian) during the Renaissance

11:25 - 11:55 **Goran Nikšić**, independent researcher (formerly Office for the Old City Core and Heritage, City of Split)

The Romanesque Choir Screen of the Split Cathedral – Function Architecture and Iconography

11:55 - 12:05

Frédéric Billiet, Sorbonne Université, Institut de recherche en musicologie; Icono-STALLA Misericordia International

Two Musicians on the Choir Stalls of Split

12:05 - 12:35

Žana Matulić Bilač, Croatian Conservation Institute, Split Department for Conservation

The Choir Stalls of the Split Cathedral: A Masterpiece of Romanesque Design and Painting Techniques

12:35 - 13:00

Discussion

13:00 - 14 :30

Break

14:30 - 15:45

SESSION VI: South Dalmatia

Chair: Barbara Španjol-Pandelo

14:35 - 14:55

Joško Bogdanović, University of Dubrovnik, Art and Restoration Department
Andreas Krupa, Cologne Institute of Conservation Sciences

Lisa Burkart, Cologne Institute of Conservation Sciences

Marianne Decroly, École Nationale Supérieure des Arts Visuels de La Cambre, Bruxelles

Charles Indekeu, University of Antwerp (Professor Emeritus)

The Choir Stalls of the Franciscan Monastery Church on Lopud

14:55 - 15:15

Ana Marinković, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History of Art

The Lower and Upper (and Retro?) Choir of the Dominican Church in Dubrovnik – An Attempt at Reconstruction According to Written Sources

15:15 - 15:35

Danko Zelić, Institute of Art History, Zagreb

The Choir Stalls of the Franciscan Church of St. Jerome in Slano

15:35 - 15:45

Discussion

19:00

Visit to the Cathedral of St. Domnius

SATURDAY, 9th December 2023

10:00 - 12:00

Trogir: visit to the Cathedral of St. Lawrence and the Museum of Sacred Art

KNJIŽICA SAŽETAKA
BOOK OF ABSTRACTS

Donal Cooper

Sveučilište u Cambridgeu

Jesus College

Odjel za povijest umjetnosti

dac66@cam.ac.uk

Sjedala, pregrade i prostor: pregled nedavnih istraživanja liturgijske i društvene topografije kasnosrednjovjekovnih crkava

Ovaj rad pokušava sagledati i vrednovati nove trendove u istraživanju unutarnjeg uređenja sakralnih interijera u kasnom srednjem vijeku, s posebnim osvrtom na crkve prosjačkih redova i obje strane jadranskog primorja. Od zanemarenog područja, istraživanje letnera uvelike je aktualizirano tijekom posljednja dva desetljeća i sada je uspostavljeno kao središnja preokupacija, osobito unutar građevina prosjačkih redova, gdje se tramezzi sada razmatraju kao ključni konteksti za pobožnost, propovijedanje i prikaz.

Premda gotovo nema očuvanih pregrada, znanstvenici integriraju mnoge izvore (monumentalne, ikonografske, arhivske i arheološke) kako bi ih rekonstruirali. U istom su razdoblju bavljenja tom temom napredovala i istraživanja o korskim sjedalima, o kojima ima više sačuvanih primjera. Međutim, istraživanje postojećih korskih sjedala vrlo je složeno, jer su naknadno uklanjana, reintegrirana i restaurirana. Svakako predstoji rekonstruiranje njihovih izvornih konfiguracija i odnosa s letnerima, nadgrobni spomenicima, govornicama i drugim elementima liturgijskoga namještaja.

Dalmacija je posebno važna za buduća istraživanja, s obzirom na to da ima izniman korpus sačuvanih korskih sjedala iz kasnog srednjeg vijeka i pripadajuću dokumentaciju. Publikacija Ive Petriciolija iz 1972. godine *Umjetnička obrada drveta u Zadru u doba gotike* može se smatrati daleko ispred svojega vremena kombinacijom analize građe, pažnje posvećene fragmentima i arhivskih priloga.

Iz perspektive prosjačkih redova, korska sjedala iz 1390-ih iz crkve sv. Frane u Zadru jedinstveni su primjer sačuvanih franjevačkih korskih sjedala u Europi.

Ovaj rad nastoji navedena korska sjedala i druge primjere iz Dalmacije sagledati u širem kontekstu te postaviti pitanje o daljnjim istraživačkim pristupima i metodologijama.

Sassetta (Stefano di Giovanni, dit), Blaženi Raineri Rasini pokazuje braći okupljenoj u molitvi dušu škrtca od Citerne koju su odnijeli demoni, 1425.-1450., Louvre (RF1988 9)
Sassetta (Stefano di Giovanni, dit), Blessed Raineri Rasini shows the brothers gathered in prayer the soul of the miser of Citerne carried away by demons, 1425-1450, Louvre (RF1988 9)

Donal Cooper

University of Cambridge

Jesus College

Department of History of Art

dac66@cam.ac.uk

Stalls, Screens and Space: Reviewing Recent Research on the Ritual and Social Topography of the Late Medieval Church

This paper attempts to review and evaluate recent trends in research on the internal arrangement of sacred interiors in the late medieval period, with special reference to mendicant churches and both sides of the Adriatic littoral. From being a niche and neglected area, research on rood screens has exploded over the past two decades and is now well established as a central preoccupation, particularly with regard to mendicant buildings, where 'tramezzi' are now understood as key contexts for devotion, preaching and display. Almost no screens survive, but scholars have learnt how to integrate a wide array of sources (monumental, iconographic, archival, and archaeological) when reconstructing them. Research on choir stalls has also progressed over the same period. Here there is more surviving material, but extant stalls present their own complexities given their subsequent removals, reintegrations, and restorations. More work remains to be done in terms of reconstructing their original configurations and their relationships with rood screens, tomb monuments, lecterns, and other elements of liturgical furniture. Dalmatia is especially important for future research given its exceptional corpus of surviving stalls from the later medieval and associated documentation. The 1972 publication by Ivo Petricoli - *Umjetnička obrada drveta u Zadru u doba gotike* – can be seen as far ahead of its time in its combination of material analysis, attention to fragments, and archival appendices. From a mendicant perspective, the 1390's stalls from Sv. Frane, Zadar, are a unique survival of Franciscan choir stalls in European terms. This paper seeks to set these stalls and other Dalmatian examples within broader contexts and asks what further research questions we need to ask, and what approaches and methodologies need to be applied.

Donal Cooper je profesor talijanske i mediteranske umjetnosti na Sveučilištu Cambridge. Njegova glavna područja istraživanja su crkvena umjetnost i arhitektura u Italiji i na širem Mediteranu, posebno narudžbe franjevačkih i drugih prosjačkih crkvenih redova u kasnijem srednjem vijeku. Uz koautorsku knjigu o Assisiju (2013.), objavio je studije o liturgijskom namještaju i prostornom uređenju u crkvama prosjačkih redova, uključujući nekoliko članaka o prosjačkim redovima u Hrvatskoj. U najnovijem radu bavi se franjevačkim korskim sjedalima u Zadru (2021.).

Donal Cooper is Professor of Italian and Mediterranean Art at the University of Cambridge. His research focuses on the ecclesiastical art and architecture in Italy and across the wider Mediterranean with a particular focus on the patronage of the Franciscan and other mendicant orders in the later Middle Ages. Alongside his co-authored book on Assisi (2013), his publications include studies of the liturgical furnishings and spatial arrangements of mendicant churches, with several articles dedicated to mendicant material in Croatia, most recently on the Franciscan choir stalls in Zadar (2021).

Joanne Allen

Američko sveučilište, Washington DC

Odjel za umjetnost

drjoanneallen@gmail.com

Korska sjedala sjeverne Italije: tipologija, stil i dekoracija

Predavanje će pružiti cjelovit pregled srednjovjekovnih i renesansnih korskih sjedala u sjevernoj Italiji, posebno onih u regijama Veneto, Emilia-Romagna i Lombardija. Pratić će razvoj i izmjene stilova od ranogotičkog rezbarstva preko renesanse fascinirane intarzijama koje dočaravaju perspektivu, sve do narativnih scena 16. stoljeća. Iako ih današnji povjesničari umjetnosti često zanemaruju, talijanska korska sjedala bila su među najsofisticiranijim drvenim ukrasnim predmetima svojega vremena. Ta umjetnička djela, međutim, nisu ispunjavala samo estetske kriterije, nego i praktične te liturgijske zahtjeve, zbog čega su bila i neizostavne sastavnice crkvenih unutrašnjosti u Italiji.

Gotička korska sjedala 14. i 15. stoljeća su na naslonima ćelija, tordiranim stupovima i profilacijama te zabatima bila ukrašena plošnim, šarenim uzorcima i rezbarenim dekoracijama, dok su ograde ćelija bile gusto rezbarene, često s utkanim stvorenjima poput lavova ili zmajeva te grbovima naručitelja. Sredinom 15. stoljeća razvijena je nova tehnika izrade intarzija, kojom su stvarani iluzionistički efekti svjetla i prostora. Ploče za korska sjedala izvedene u toj tehnici, osobito one iz radionice Canozzi i kasnije radionice fra Ivana iz Verone (Giovanni da Verona), često su prikazivale gradske krajolike i ormare prepune znanstvenih ili liturgijskih predmeta. Drvodjelje koji su stvorili te izvanredne slike često su u arhivskim izvorima nazivani „majstorima perspektive“, čime se upućuje na bliski odnos tehnike i reprezentacije.

Korska sjedala iz 15. stoljeća u Veneciji i Spilimbergu, djela radionice Cozzi, te ona u Dalmaciji, djela Mateja Moronzona (Matteo Moronzon), primjerci su hibridnog pristupa, koji kombinira gotiku i renesansu. Na primjer, korska sjedala u bazilici Santa Maria Gloriosa dei Frari u Veneciji spoj su kontrastnih elemenata: gotički konkavni zabati i fijale izmjenjuju se s renesansnim nišama u obliku školjki; talijanske ploče s perspektivama izvedenim u tehnici intarzije stoje nasuprot njemačkoj rezbarednoj figuraciji, a geometrijski uzorci izvedeni intarzijama teku uz biljne motive rezbarenog lišća.

U prvoj polovici 16. stoljeća, na korskim sjedalima s intarzijom počele su se prikazivati složene biblijske narativne scene, s korištenjem i drugih materijala, poput metala, kako bi se naglasila radnja. Nacrti Lorenza Lotta za baziliku Santa Maria Maggiore u Bergamu među najekspresivnijim su takvim prikazima. Kad je intarzija izišla iz mode, ponovno se javila potražnja za rezbarenom reljefnom dekoracijom, posebice tipoloških narativnih scena, uz klasični arhitektonski vokabular.

Venecija, bazilika Santa Maria Gloriosa dei Frari, korska sjedala (snimka: J. Allen)
Venice, Santa Maria Gloriosa dei Frari, choir stalls (photo: J. Allen)

Joanne Allen

American University, Washington DC

Art Department

drjoanneallen@gmail.com

Choir Stalls of Northern Italy: Typology, Style, and Decoration

This presentation will provide an overview of medieval and Renaissance choir stalls in Northern Italy, focusing on the regions of the Veneto, Emilia-Romagna, and Lombardy. It will track stylistic developments from the carving of the early Gothic style, through the Renaissance fascination with perspectival intarsia, to 16th-century narrative scenes. Although often neglected by modern art historians, Italian choir stalls were amongst the most sophisticated wooden decorative structures of their time. These works of art not only fulfilled aesthetic criteria but a variety of ergonomic, practical, and liturgical demands: thus, they represented indispensable components of the Italian church interior.

14th- and 15th-century Gothic stalls featured blind tracery patterns or other carved decoration on stall backs, twisted columns and moldings, gabled canopies, and densely decorated carved stall-dividers sometimes housing creatures such as lions or dragons or patrons' coats-of-arms. In the mid-15th century, a new technique of inlaid wood was developed that created illusionistic effects of light and space. Choir stall panels in this technique, particularly those by the Canozzi workshop and later Fra Giovanni da Verona, frequently depicted cityscapes and cupboards crammed full of scientific or liturgical items. Woodworkers who created these extraordinary images were often named as 'masters of perspective' in archival sources, demonstrating the close interplay between technique and representation.

15th-century stalls in Venice and Spilimbergo by the Cozzi workshop, and in Dalmatia by Matteo Moronzon, represent a hybrid approach between Gothic and Renaissance. The stalls in the Frari in Venice, for example, are an amalgamation of contrasting elements: Gothic concave gables and pinnacles together with Renaissance shell niches; Italian perspective intarsia panels juxtaposed with German figural carving; and geometric intarsia patterns alongside swathes of carved foliage.

In the first half of the 16th century, intarsia choir stalls began to represent complex biblical narrative scenes, sometimes inlaying non-wood materials such as metal to enhance the action. Lorenzo Lotto's designs for Santa Maria Maggiore in Bergamo are amongst the most expressive. When the intarsia technique fell out of fashion, the taste for carved relief decoration, especially of typological narrative scenes, returned, along with a classical architectural vocabulary.

Joanne Allen je izvanredna profesorica (Hurst Senior Professorial Lecturer) povijesti umjetnosti na Američkom sveučilištu u Washingtonu, D.C. Magistrirala je na Courtauld Institute of Art te doktorirala na Sveučilištu Warwick. Tema njezine doktorske disertacije bila su drvena korska sjedala u Veneciji i sjevernoj Italiji, a sad se bavi korskim pregradama te promjenama do kojih je došlo u liturgijskom prostoru talijanskih crkava tijekom renesanse. Objavljivala je u časopisima *Renaissance Studies* i *Journal of the Society of Architectural Historians*. Njezinu monografiju *Transforming the Church Interior in Renaissance Florence* objavio je Cambridge University Press, a podržali su je Renaissance Society of America i Italian Art Society.

Joanne Allen is Hurst Senior Professorial Lecturer in Art History at American University in Washington D.C. She received an MA from the Courtauld Institute of Art and a Ph.D. from the University of Warwick. Her doctoral thesis was on wooden choir stalls in Venice and Northern Italy, and her recent work has focused on rood screens and alterations to liturgical space in Italian churches during the Renaissance. She has published in journals such as *Renaissance Studies* and the *Journal of the Society of Architectural Historians*. Her monograph *Transforming the Church Interior in Renaissance Florence* was published by Cambridge University Press and was supported by the Renaissance Society of America and the Italian Art Society.

Willy Piron

Radboudovo sveučilište, Nijmegen

Odjel za povijest, povijest umjetnosti i klasičnu filologiju

Icono-STALLA Misericordia International

willy.piron@ru.nl

Korska sjedala istočne obale Jadrana i baza podataka STALLA

Od 15. travnja 2005. CKD (Centar za dokumentaciju povijesti umjetnosti u Nijmegenu) sastavlja bazu podataka sa slikama i dokumentarnim podacima (u najširem smislu) o korskim sjedalima i *misericordijama* u Europi. Do sada je fokus bio na korskim sjedalima zapadne Europe, čije su strukture, oblici i dijelovi uglavnom ujednačeni. Zajednička značajka je da imaju različita preklopna sjedala, često s rezbarijama.

Međutim, neka korska sjedala istočne Europe pokazuju znatne razlike u usporedbi s primjerima na zapadu. Primjerice, korska sjedala iz Venecije i *Stato da Mar* uvelike se razlikuju od dosad obrađenih, i to po konstrukciji, obliku, tlocrtu i ornamentima. Korska sjedala na istočnom Jadranu nemaju *misericordije* i naslone za ruke. Druga karakteristika, koja je posebno važna za STALLA-u, jest razlika u rezbarenju i ornamentima. Korska sjedala na zapadu uglavnom imaju religiozne slike, svece ili biblijske scene na krajevima klupa. Profane scene, poput mudrih izreka, svakodnevnih scena i čudovišta prikazane su na *misericordijama* i drvenim kuglama. Korska sjedala na istočnom Jadranu imaju zapletene geometrijske uzorke sa stiliziranim prikazima životinja, mitskih bića i biljaka te, često lokalnih, svetaca. Odsutnost *misericordija* i naslona za ruke te prisutnost zapletenih geometrijskih uzoraka pokazuju velika odstupanja u njihovim karakteristikama i stvaraju jasnu ikonografsku razliku.

U ovom radu raspravljat će se o pitanjima i izazovima u obradi podataka o anomalijским korskim sjedalima na istočnom Jadranu u bazi podataka o srednjovjekovnim korskim klupama STALLA (<https://stalla.rich.ru.nl/>). Tretiramo li ih kao što smo tretirali korska sjedala iz zapadne Europe tijekom obrade u našoj bazi podataka? Možemo li ih usporediti i je li ih prikladno i korisno uspoređivati?

Zadar, katedrala sv. Stošije, korska sjedala, 1418.-1450.
(snimka Lj. Gamulin, HRZ)

Zadar, Saint Anastasia Cathedral, choir stalls, 1418-1450
(photo: Lj. Gamulin, HRZ)

Emmerich, crkva sv. Martina, korska sjedala, 1486.
(snimka: W. Piron)

Emmerich, church of St. Martin, choir stalls, 1486
(photo: W. Piron)

Willy Piron

Radboud Universiteit Nijmegen

Department of History, Art History and Classics

Icono-STALLA Misericordia International

willy.piron@ru.nl

The Choir Stalls of the East Adriatic Coast and STALLA

Since 15 April 2005, the CKD has been compiling a database with images and documentary data – in the broadest sense – of choir stalls and misericords in Europe. Until now, the focus has been on choir stalls from Western Europe which are generally fairly uniform in terms of structure, shape and parts. One common feature is that they have different and hinged seats, often with carvings.

However, some of the choir stalls from Eastern Europe present notable differences when compared to their Western counterparts. For example, the choir stalls from Venice and the Stato da Mar are quite different from the ones processed so far. They differ in construction, in shape, in layout and decoration. Those from the East Adriatic Coast lack misericords and armrests. Another different characteristic, which is especially important for STALLA, is the difference in carving and decoration. Western choir stalls have, in general, religious images, saints or biblical scenes on the bench ends. Profane scenes, such as proverbs, everyday scenes and monsters are depicted on the misericords and knobs. The East-Adriatic choir stalls feature intricate geometric patterns with stylized representations of animals, mythical creatures and plants, and often of local saints. The absence of misericords and arm rests and the presence of the intricate geometric patterns exhibit remarkable deviations in their features and create a distinct iconographic difference.

This paper seeks to discuss the questions and challenges involved in processing the data from the anomalous choir stalls of the East Adriatic Coast in the STALLA, the Medieval Choir Stalls Database (<https://stalla.rich.ru.nl/>). Questions such as: Do we treat them like we treated the choir stalls from Western Europe when processing them in our database? Can we compare them, and is it appropriate and useful to compare them?

Willy Piron studirao je povijest umjetnosti i arheologiju na Sveučilištu Radboud u Nijmegenu, u Nizozemskoj. Godine 2008. postao je voditelj Centra za povijesnoumjetničku dokumentaciju na Odsjeku za povijest umjetnosti Sveučilišta Radboud u Nijmegenu. Od 2015. godine tajnik je Misericordia International. Bavi se znanstvenim istraživanjem kasnosrednjovjekovne umjetnosti. Njegovi projekti, između ostalog, uključuju baze podataka o srednjovjekovnim hodočasničkim značkama (Kunera) i korskim sjedalima (STALLA).

Willy Piron studied Art History and Archaeology at the Radboud University Nijmegen. In 2008 he became the manager of the Centre for Art-historical Documentation, Department of Art-History, Radboud University Nijmegen. Since 2015 he has been the secretary of Misericordia International. His research interests are late-medieval art and imagery. Among others, his projects include databases on medieval pilgrim badges (Kunera) and choir stalls (STALLA).

Barbara Španjol-Pandelo

Sveučilište u Rijeci

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest umjetnosti

bspanjol@uniri.hr

Opća tipologija drvenih korskih sjedala sačuvanih na istočnoj obali Jadrana

Svetišlima srednjovjekovnih katedrala i samostanskih crkava, osobito franjevačkoga reda, često su dominirala rezbarena i polikromirana drvena korska sjedala. Njihova je uloga bila višestruka, iako su u svojoj osnovi bila dio crkvenoga namještaja. Promjene ukusa, ali i liturgijske mijene, u znatnom su broju primjera dovele do njihova premještanja, izmještanja, a u najgorim slučajevima i do potpunoga uništavanja. Unatoč tome, diljem istočne obale Jadrana sačuvana su brojna drvena korska sjedala datirana u 15. i u 16. stoljeće. Cilj ovoga izlaganja je objediniti sve sačuvane primjere te ih temeljem njihovih zajedničkih oblikovnih obilježja i elemenata izrade tipološki razvrstati.

Barbara Španjol-Pandelo

University of Rijeka

Faculty of Humanities and Social Sciences

Department of Art History

bspanjol@uniri.hr

General Typology of Wooden Choir Stalls Preserved on the Eastern Adriatic Coast

The sanctuaries of medieval cathedrals and monastery churches, especially of the Franciscan order, were often dominated by carved polychrome wooden choir stalls. They had several functions, even though they were basically an integral part of church furniture. Changes in taste, as well as liturgical changes, led to many of them being moved, displaced, and in some cases destroyed. Even so, a significant number of wooden choir stalls from the 15th and 16th centuries have been preserved throughout the eastern coast of the Adriatic. The aim of this presentation is to unite all the examples preserved and classify them typologically based on their design features and construction elements.

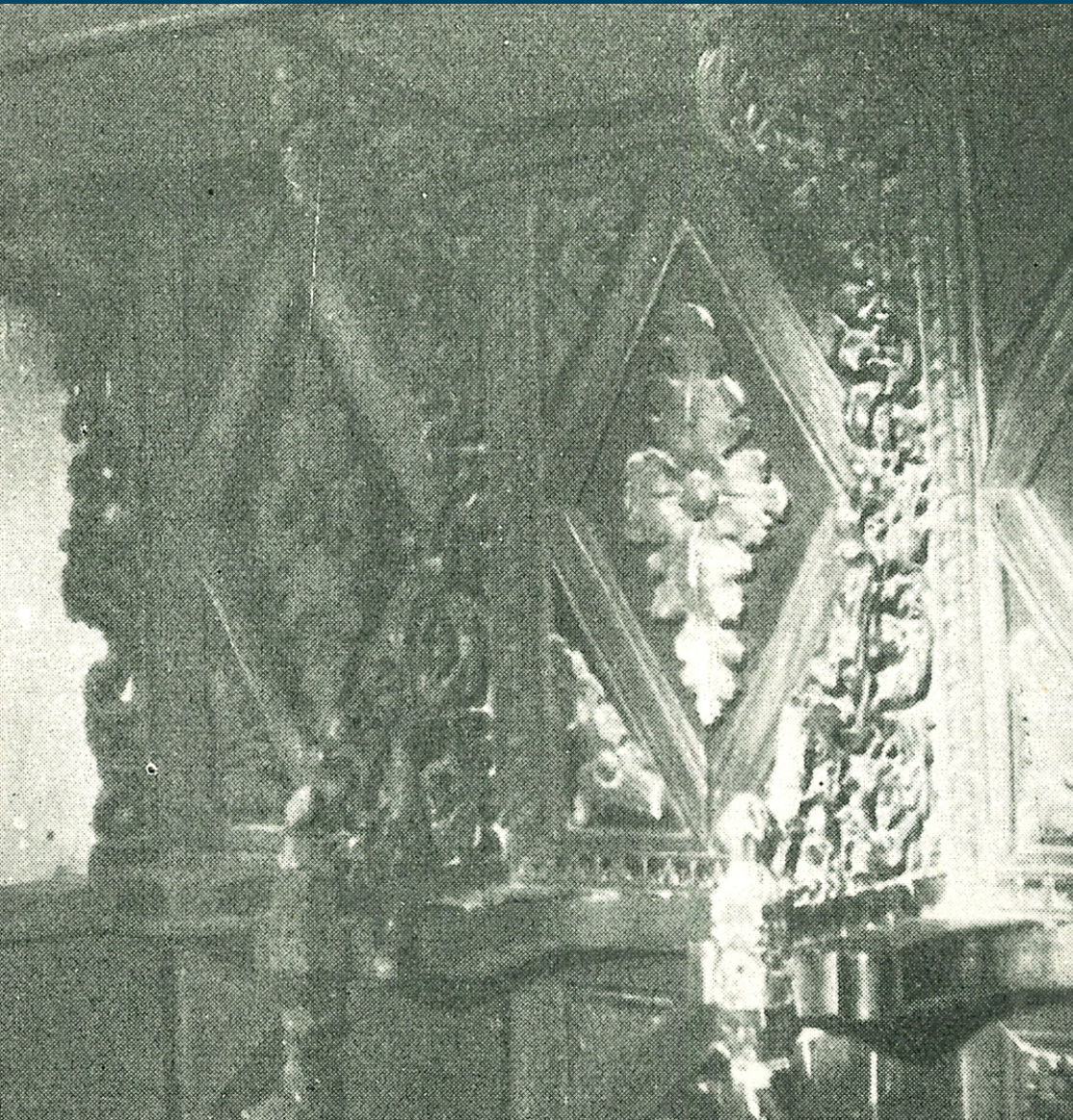

Cres, crkva sv. Franje, korska sjedala, južno krilo (snimka: B. Španjol-Pandelo)
Cres, church of St. Francis, choir stalls, south wing (photo: B. Španjol-Pandelo)

Barbara Španjol-Pandelo povjesničarka je umjetnosti i izvanredna profesorica na Sveučilištu u Rijeci, na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskoga fakulteta. Doktorsku disertaciju obranila je na Sveučilištu u Zadru 2014. godine, stekavši akademski stupanj doktorice znanosti s područja humanističkih znanosti znanstvenoga polja povijesti umjetnosti. Sudjeluje u nastavi prijediplomske i diplomske razine studija. Autorica je niza znanstvenih i stručnih tekstova te redovito izlaže i sudjeluje u radu organizacijskih odbora na domaćim i međunarodnim znanstvenim i stručnim konferencijama. Bila je recenzentica više znanstvenih knjiga i tekstova, članica uredništva zbornika i časopisa; aktivno sudjeluje u popularizaciji znanosti. Njezina stručna djelatnost usmjerena je na istraživanje drvene kasnosrednjovjekovne skulpture sjevernoga Jadrana, a primarnim istraživačkim interesom posvećena je temi korskih sjedala.

Barbara Španjol-Pandelo is an art historian and associate professor at the University of Rijeka, Department of Art History, Faculty of Humanities and Social Sciences. In 2014, she completed her doctoral thesis at the University of Zadar, attaining a PhD in the field of humanities (art history). She teaches at both undergraduate and graduate levels. She is the author of numerous scholarly papers, regularly contributes to and participates in the activities of organizational committees at both domestic and international conferences. She was a reviewer for various scholarly books and papers, a member of editorial boards for journals and conference proceedings, and she actively contributes to the popularization of science. Her professional activities focus on research into late-medieval wooden sculpture in the northern Adriatic region, with her primary research interest devoted to the topic of choir stalls.

Korske klupe Ivana Korčulanina iz crkve sv. Marije Svećeničke, na sekundarnoj poziciji u crkvi sv. Marije Male u Zadru, prije uništenja u Drugom svjetskom ratu (izvor: C. Fisković, *Zadarski sredovječni majstori*, 1959.)
The choir stalls by Ivan Korčulanin from the church of St. Mary, in the secondary position in the church of St. Mary Minor (Holy Nativity of the Blessed Virgin Mary) in Zadar, before their destruction in World War II (source: C. Fisković, *Zadarski sredovječni majstori*, 1959)

Matko Matija Marušić

Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

matkomatijamarusic@gmail.com

Izgubljena korska sjedala iz dalmatinskih crkava prema pisanim izvorima

Unatoč tome što je na području jadranske Hrvatske cjelovito ili fragmentarno sačuvano čak petnaest korskih sjedala izrađenih do završetka 16. stoljeća (dio njih je in situ), riječ je tek o manjem dijelu korpusa koji je nekad postojao.

Cilj izlaganja je objediniti i predstaviti objavljene arhivske izvore o nesačuvanim korskim sjedalima u dalmatinskim crkvama o kojima su, među ostalima, pisali Ljubo Karaman, Cvito Fisković i Ivo Petricioli, posebno o ugovorima o njihovom naručivanju i izradi.

Primjeri koji će se obraditi su korska sjedala iz Zadra (iz crkve benediktinki sv. Katarine, koja su se 1441. trebala napraviti prema sjedalima iz crkve sv. Jeronima na Ugljanu i sv. Marije Svećeničke, rad Ivana Petrova Korčulanina s kraja 15. stoljeća) te iz Splita (iz crkve sv. Frane na Obali, koja se 1438. godine obvezao izraditi majstor Ivan iz Francuske, za uzor uzevši kor iz crkve splitskih dominikanaca).

Iako ne možemo biti sigurni kako su navedena korska sjedala izgledala (osim onih iz crkve sv. Marije Svećeničke koja su zabilježena na dvjema crno-bijelim fotografijama s početka 20. stoljeća), sačuvani ugovori pružaju precizan uvid u njihov oblik, izbor dekorativnog repertoara, materijal od kojega su bila izdjeljana, oslik, cijenu i slično.

U izlaganju će se također raspravljati o procesu izrade i postavljanja korskih sjedala, budući da, kako svjedoče izvori, njihova krila ponekad nisu bila dovršena i postavljena u isto vrijeme. Budući da je izrada korskih sjedala bila dugotrajan i skup proces, projekti su često bili prekinuti, što je u zadarskoj crkvi sv. Marije Svećeničke za navedeni kor Ivana Korčulanina zabilježio milanski kanonik i hodočasnik Pietro Casola potkraj 15. stoljeća.

Naposljetku, bit će navedeni i ostali primjeri korskih sjedala u dalmatinskim crkvama, mahom franjevačkim i dominikanskim, o kojima nisu sačuvani detaljni ugovori, no njihovo postojanje potvrđuju izvještaji poslijetridentskih apostolskih vizitacija.

Matko Matija Marušić

Institute of Art History, Zagreb

matkomatijamarusic@gmail.com

Lost Choir Stalls of Dalmatian Churches: A review of Archival Sources

Although as many as fifteen choir stalls made before the end of the 16th century have been preserved on the territory of Adriatic Croatia in their entirety or in fragments, some of them *in situ*, this is only a small part of the corpus that once existed.

The aim of the paper is to gather and analyse the published archival sources on the lost choir stalls in Dalmatian churches, which were discussed by, among others, Ljubo Karaman, Cvito Fisković and Ivo Petricoli, with an emphasis on the contracts for making them with some of the leading carvers and painters active in late medieval Dalmatia.

The examples that will be discussed here are choir stalls from Zadar (for the Benedictine church of St. Catherine, commissioned in 1441 and to be based on the stalls of the church of St. Jerome on Ugljan and of St. Mary Presbiterorum, the work of Ivan Petrov Korčulanin from the end of the 15th century) and from Split (for the church of St. Francis, constructed in 1438 by master Johannes from France, and based on the stalls of the Dominican church in Split).

Although we cannot be sure what the choir stalls mentioned above looked like (except the one in the church of St. Mary Presbiterorum recorded on two black-and-white photographs from the beginning of the 20th century), the preserved contracts provide detailed insight into their form, choice of decorative repertoire, material used in their construction, polychromy, price and similar.

The paper will also discuss the process of making and installing the stalls because, according to sources, their wings were not necessarily completed and installed at the same time. Since the construction of choir stalls was a long and expensive process, projects were often interrupted, as the Milanese canon and pilgrim Pietro Casola noted at the end of the 15th century for the Zadar church of St. Mary Presbiterorum and the choir by Ivan Korčulanin.

Finally, other examples of choir stalls from churches in Dalmatia, mainly Franciscan and Dominican, will be discussed, for which no detailed contracts have been preserved, but their existence is confirmed in the reports of post-Tridentine apostolic visitations.

Matko Matija Marušić je znanstveni suradnik na Institutu za povijest umjetnosti. Doktorirao je 2019. godine na Poslijedoktorskom studiju medievistike. Bavi se temama kulture pobožnosti jadranskog prostora tijekom kasnog srednjeg vijeka i renesanse, među ostalim pitanjima topografskih 'rekonstrukcija' Svete Zemlje, natpisima na monumentalnim raspelima te dugim korištenjem srednjovjekovnih predmeta pobožnosti, zaključno s 19. stoljećem. Radove je objavljivao u časopisima kao što su *Zeitschrift für Kunstgeschichte*, *Convivium*, *Studia Ceranea* i drugi. Trenutačno priprema monografiju o drvenoj skulpturi otočja Cresa i Lošinja od oko 1300. do 1550. godine.

Matko Marušić is a research associate at the Institute of Art History in Zagreb, Croatia. He received his PhD from the Postgraduate Programme of Medieval Studies at the University of Zagreb in 2019. His research focuses on the devotional culture of the Adriatic region in the Late Middle Ages and Renaissance, with particular emphasis on the topographical reconstructions of the Holy Land, inscriptions on monumental crucifixes and the long-term use of medieval objects of devotion up to the nineteenth century. He has published in journals such as *Zeitschrift für Kunstgeschichte*, *Convivium*, *Studia Ceranea* and others. He is currently preparing a monograph on the wooden sculpture of the Cres and Lošinj archipelago (Quarnero region, upper Adriatic) from ca. 1300 to 1550.

Charles Indekeu

Sveučilište u Antwerpenu (professor emeritus)

cindekeu39@gmail.com

Neki tehnički aspekti crkvenog namještaja: usporedba korskih sjedala Ultra Montes s onima u Hrvatskoj

Scupstoel, pripisano Rogieru Van der Weydenu, moguće njegov učenik Vrancke van der Stockt, 1444.-1450.

(The Metropolitan Museum of Art, Robert Lehman Collection, 1975.)

Scupstoel, attributed to circle of Rogier Van der Weyden, possibly his pupil Vrancke van der Stockt, 1444-1450

(The Metropolitan Museum of Art, Robert Lehman Collection, 1975)

Korska sjedala vrlo su specifična vrsta umjetnine s točno određenom funkcijom koja se ne mijenja stoljećima. Ovisno o razdoblju i mjestu proizvodnje, mogu se primijetiti fascinantne i brojne varijacije koje su detaljno proučavali povjesničari i povjesničari umjetnosti, što se čini kao priča bez kraja.

Pritom je materijalna povijest, s evolucijom formalne realizacije i korištenih materijala, dodatni element koji pridonosi istraživanju korskih sjedala. Tijekom stoljeća se, s evolucijom stila, primjećuju razlike u metodama izrade koje se razvijaju od tehnika vezanih uz stolariju do složenijih konstrukcija povezanih sa stolarstvom te kiparima i rezbarima ornamenata. Te informacije treba usporediti s arhivskim istraživanjima koja pokazuju je li glavni izvođač pripadao cehu stolara ili slikara/kipara. Arhivski izvori donose oskudne podatke o tehničkim aspektima u usporedbi s onima o crkvenoj povijesti, ikonografiji i estetici.

Važna je činjenica da se sjeverno od Alpa uglavnom koristio hrast (*Quercus*), ponekad i smolaste vrste, a većina korskih sjedala u Hrvatskoj izrađena je od oraha (*Juglans regia*), iako se ponekad upotrebljavalo smolasto drvo kao osnova na koju su lijepljene orahove daske koje su poslije oblikovane. Isto vrijedi i za lipu u nekim slučajevima. Vrste drva koje se koriste kao obloge i umetci za intarzije prilično su raznovrsne; nalazimo voćke (*Prunus*), javor (*Acer*), pa čak i vretenasta drva (*Euonymus*). Varijacije u vrstama drva nešto je teže proučavati, ali ponekad se mogu povezati s rijetkim povijesnim podacima. Upotreba hrasta različitih kvaliteta može se povezati s brojnim povijesnim podacima. Orah se u izradi namještaja počeo koristiti prije na Mediteranu nego u sjevernoj Europi, gdje se pojavljuje od 16. stoljeća.

Još jedan aspekt koji može biti od pomoći u povijesnom istraživanju je istraživanje alata i njihovih tragova te proučavanje oznaka. Alati koji su se koristili u srednjem vijeku ponešto se razlikuju od onih koji se koriste u moderno doba. Iako tragovi korištenog alata nemaju vrijednost dokaza, mogu pružiti više podataka u povijesnom istraživanju.

Upotreba polikromiranih elemenata ili završnih slojeva važna je tema u postupcima usporedbe i zahtijeva stalna istraživanja.

Tipični fenomeni propadanja pojavljuju se na mnogim korskim sjedalima zbog bioloških ugroza te poznatih aspekata utjecaja svjetla i klime. Antropogeni aspekti također su vrlo raširen čimbenik propadanja. Utjecaj fanatika, licemjera, crkvenjaka i dobronamjernih župljana ponekad može biti katastrofalan.

Metode tehničkog istraživanja anatomije drva, analize pigmenata i vezivnih medija te nedavni razvoj identifikacije drva također će biti spomenuti.

Mehanička istrošenost, ratna oštećenja, ikonoklazam i promjene dispozicije rašireni su fenomeni koji svjedoče o evoluciji u uporabi i percepciji. Isto se odnosi i na patinu i habanje uslijed korištenja.

Neki vrlo specifični detalji konstrukcije javljaju se na vrlo malom broju primjeraka.

Preventivno konzerviranje i restauriranje predstaviti ćemo na nekoliko primjera.

Fascinantno je da je bitan element kora – uporaba *misericordija* – vrlo rijetka pojava na starohrvatskim korskim sjedalima (crkva Blažene Djevice Marije od Milosrđa u Bujama u Istri).

Charles Indekeu

University of Antwerp (Professor Emeritus)

cindekeu39@gmail.com

Some Technical Aspects of Church Furniture: Comparison of Choir Stalls Ultra Montes with Those in Croatia

Choir stalls are a very specific type of artwork with a particular function that has essentially remained the same for centuries. They come in fascinating and numerous variations depending on the period and place of production, and historians and art historians study them in detail in what seems like a never-ending story.

Additional elements to be considered in the research into choir stalls are material history and the evolution of formal execution techniques and the materials used. Over the centuries, the evolution of style led to differences in production methods, which developed from techniques related to carpentry to more complex constructions related to joinery, including sculptors and tracery carvers. This information should be compared with archival research that shows whether the main contractor belonged to the guild of carpenters/joiners or painters/sculptors. Archival sources provide meagre data on technical aspects compared to sources on church history, iconography, and aesthetics.

It is significant that oak (*Quercus spec.*) was the main choice of wood in a large part of the choir stalls north of the Alps, and sometimes species of resinous wood were used, whereas most of the historical choir stalls in Croatia are made of walnut (*Juglans regia L.*), although sometimes resinous wood was used as a basic support to which walnut boards were glued and were later sculpted. The same applies to lime wood in some cases. The types of wood used as linings and inlays for the intarsia, when this occurs, are quite diverse, and we find fruitwood (*Prunus spec.*), maple (*Acer spec.*) and even spindle wood (*Euonymus spec.*).

It is somewhat more difficult to study the differences in wood species, although these do sometimes appear in rarely found historical data. However, the use of oak in its various qualities is found in numerous items of historical information. In the Mediterranean walnut was used in furniture production earlier than in Northern Europe, where it appeared from the 16th century onwards.

Another aspect that can be helpful in historical research is tool marks/traceology and the study of markings. The tools used in the Middle Ages differed somewhat from those used in modern times. Although these markings cannot be considered as evidence, they can nevertheless provide additional information in historical research.

The use of polychrome paraments or finishes is an important area of comparison and requires ongoing research.

Typical degradation phenomena appear on many choir stalls due to their susceptibility to biological attacks and the known aspects of the influence of light and climate. Anthropogenic aspects are also a very widespread factor of deterioration. The influence of fanatics, religious hypocrites, sacristans, and well-meaning parishioners can sometimes be disastrous.

Techniques for technical investigation into wood anatomy, analysis of pigments and binding media, and recent developments in wood identification will also be mentioned. Mechanical wear and tear, war damage, iconoclasm and changes in outlook are widespread phenomena that lead to changes in use and perception. The same applies to patina and wear from users.

Some very specific construction details appear on a very small number of examples.

We will present preventive conservation and restoration interventions in a number of specific cases.

It is fascinating that an essential element of choir stalls – the use of the *misericordia* – seems to be very rare in old Croatian choir stalls (the example in the church of the Blessed Virgin Mary of Mercy in Buje, Istria).

Charles Indekeu od 1982. godine radio je kao vanjski suradnik-restaurator za drvo u nekoliko muzeja u Belgiji, Francuskoj i Luksemburgu. Od 2000. godine vodi Katedru za restauriranje drva na Akademiji likovnih umjetnosti u Antwerpenu. Od 2013. godine radi kao viši predavač (restauriranje drva i mikroskopija) na Sveučilištu u Antwerpenu. Sudjelovao je u izradi ELinC programa (<http://org.kikirpa.be/elinc/>), objavio je članak u zborniku radova *Between Carpentry and Joinery* (<http://kikirpa.be/EN/44/70/Publications.htm>), promiče istraživanje restauriranja drva te drži predavanja u Belgiji i inozemstvu o restauriranju orgulja, satova, renesansnog namještaja iz Flandrije i dr.

Charles Indekeu worked as a freelance wood restorer for several museums in Belgium, France and Luxemburg from 1982. Since 2000, he has been the head of Wood Conservation at the Academy of Fine Arts in Antwerp. In 2013, he joined the University of Antwerp as a senior lecturer on wood conservation and microscopy. He co-organised the ELinC programme <http://org.kikirpa.be/elinc/>, and contributed to the publication *Between Carpentry and Joinery* <http://kikirpa.be/EN/44/70/Publications.htm>. He promotes the study of wood conservation, holds lectures in Belgium and abroad on organs, clocks, Renaissance furniture of Flanders etc.

Barbara Španjol-Pandelo

Sveučilište u Rijeci

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest umjetnosti

bspanjol@uniri.hr

Opus Mateja Moronzona: creski, rapski i zadarski drveni kor

Venecijanska drvorezbarska radionica Andrije Moronzona iznjedrila je brojne majstore drvorezbare čije je djelovanje obilježilo vrijeme od kraja 14. do prvih desetljeća 16. stoljeća. Trinaest članova obitelji djelovalo je u Veneciji, Veroni, Ferrari i Udinama. Jedan od četvorice Andrijinih sinova, Matej Andrijin Moronzon (1407.-1462.), proveo je dio života s obitelji u Zadru. Njegov profesionalni put u Zadru pratimo od 1418. godine, kad se u dokumentu od 23. srpnja navodi kao *incisor lignaminum et civis Venetiarum*. Te je godine sklopio ugovor sa zastupnicima uprave zadarske katedrale sv. Stošije kojima se obvezao izraditi korska sjedala za katedralu. Već je iduće godine na nauk primio učenika Grgura, a sljedećih je godina zabilježen kao svjedok, zastupnik, kupac i prodavatelj imanja. Obvezao se i na izradu drvenoga tabernakula za crkvu sv. Marije Velike te skulptura za letner zadarske katedrale. Iako se u Zadru posljednji put spominje 1451. godine u svojstvu svjedoka, vjerojatno se već potkraj tridesetih godina 15. stoljeća vratio u Veneciju, ali se može pretpostaviti i da se povremeno vraćao u Zadar. Matej je naveden kao pokojnik 23. listopada 1462. godine.

U Zadru su sačuvana dva dokumentirana Matejeva rada: korska sjedala u katedrali sv. Stošije te raspelo i deset apostola s letnera katedrale. S korskim sjedalima zadarske katedrale u nizu srodnih oblikovnih elemenata podudaraju se drvorezbarena korska sjedala iz nekadašnje katedrale sv. Marije u Rabu i korska sjedala iz franjevačke crkve u Cresu. Cilj ovoga rada je razmotriti oblikovne elemente te povijesno-društvene okolnosti na osnovi kojih su se Mateju Moronzonu atribuirali navedeni kompleksi korskih sjedala, u svrhu objedinjavanja njegova opusa na istočnoj obali Jadrana.

Rab, crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, monogram na korskim sjedalima
(snimka: B. Španjol-Pandelo)

Rab, church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary, monogram on the choir stalls
(photo: B. Španjol-Pandelo)

6.1.		Rab, župna crkva uznesenja Blazene Djevice Marije	
		izjava korisnika klupa - mjeme	
otkazat otkazat izjaviti izjaviti autor	lokalitet objekt stolica/godina broj dogoda voditelj/radova mjeme datum cto2 broj	Rabo crkva uznesenja Blazene Djevice Ma rebrano polikoprano diva ... 15 st 8071 Ksenija Štanc 1.10 listopada 2018 1:16 Ksenija Štanc, Vanesia Ojti Maja Kramar	Rabo crkva uznesenja Blazene Djevice Ma rebrano polikoprano diva ... 15 st 8071 Ksenija Štanc 1.10 listopada 2018 1:16 Ksenija Štanc, Vanesia Ojti Maja Kramar

Zadar, katedrala sv. Stošije, sjeverno krilo korskih sjedala, detalj (snimka: Lj. Gamulin, HRZ)
Zadar, Cathedral of St. Anastasia, north wing of the choir stalls, detail (photo: Lj. Gamullin, HRZ)

Vanesa Gjini

Hrvatski restauratorski zavod

Odjel za drvenu polikromiranu skulpturu 1, Zagreb

vgjini@hrz.hr

Korska sjedala rapske i zadarske katedrale – konzervatorsko-restauratorske paralele

Kasnogotička drvena korska sjedala izrađena tijekom prve polovice 15. stoljeća za katedrale u Zadru i Rabu oblikovno su vrlo slična i tipski pripadaju sjedalima venecijanskih radionica, rasprostranjenima u Dalmaciji. Sastoje se od dvaju sučelice postavljenih krila, s po dva reda sjedala, koji su građeni kao istovjetne niše međusobno odvojene pregradama. Stražnji red sjedala natkriljen je visokim istakom bogato ukrašenim arhitektonskim, vegetabilnim i figuralnim rezbarijama tipičnim za cvjetnu gotiku.

Autorstvo zadarskih i rapskih korskih sjedala pripisuje se radionici venecijanskoga drvorezbara Mateja Moronzona, koji je tijekom prve polovice 15. stoljeća živio i radio u Zadru.

Restauratorski zavod Hrvatske počeo je sedamdesetih godina prošloga stoljeća opsežne konzervatorsko-restauratorske radove na sjedalima iz svetišta zadarske katedrale sv. Stošije. Radovi su prekinuti zbog prestanka financiranja, ali su ostavili u trajno naslijeđe današnji izgled klupa: na dva cijela sjedala, kao i na svim tada demontiranim ornamentalnim rešetkama s naslona visokih sjedala, uklonjen je tamnosmeđi premaz te su vidljivi tragovi izvorne polikromije ili drvo. U recentnim konzervatorsko-restauratorskim radovima dijelovi demontirani sedamdesetih godina dovršeni su i vraćeni u katedralu. Klupe su statički osigurane, brojni rasklimani ili otpali dijelovi su učvršćeni. Vrlo se velika pozornost pridala konzervatorsko-restauratorskim istraživanjima.

Drvena korska sjedala podignuta tijekom prve polovice 15. stoljeća u prezbiteriju rapske crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije, nekadašnje katedrale, dužinom su upola kraća od zadarskih, ali za razliku od njih imaju još dvije izdvojene klupe. Na zapadnim bočnim stranicama nalazimo potpise dvojice majstora: Mateja kao glavnog majstora te njegova pomoćnika.

Zadarske i rapske klupe višekratno su jednobočno prebojene smeđim i crnim tonovima. Za razliku od zadarskih, one u Rabu izgledale su monokromno. Međutim, fragmentarno sačuvana polikromija upućuje na koloritnu igru: oslikana područja živih boja umirivale su plohe boje i tekture drva, zaštićene samo lakom toplog tona. Najveće iznenađenje bile su površine sačuvanoga prvotnog kolorita. Riječ je o ploham s donje strane školjki, iznad sjedalice visokih sjedala.

Konzervatorsko-restauratorski radovi na rapskim korskim sjedalima usredotočeni su na otkrivanje prvotne polikromije, na arhivska i tehnička istraživanja, na statičku i strukturnu stolarsku sanaciju konstrukcije.

Mnogi nedostajući dijelovi dekorativnih elemenata su izgubljeni pa je određeni broj rekonstruiran radi postizanja vizualne ujednačenosti cjeline. Radovi su se u najvećoj mjeri provodili *in situ* jer se željelo izbjeći nepotrebno rastavljanje korskih sjedala.

Zadarska i rapska korska sjedala bliska su prema vremenu nastanka, a potekla su i iz iste radionice. Naizgled su vrlo srodna (načinom izvedbe, ali i oblikovno), a opet obilježena znatnim razlikama koje su uočene tijekom višegodišnjega upoznavanja s umjetninom u konzervatorsko-restauratorskim istraživanjima i radovima. Izvorni izgled polikromije, tehnološka metodologija, dimenzije, kvaliteta i način naknadnih preinaka, dokumentirane i nedokumentirane povijesne intervencije, očuvanost izvornoga materijala i gradbenih elemenata, sve te razlike usmjerile su nas na koliko sličan toliko i potpuno individualni pristup konzerviranju i restauriranju, kako to uostalom svaka umjetnina i zaslužuje.

Vanesa Gjini

Croatian Conservation Institute

Department for Polychrome Wooden Sculpture 1, Zagreb

vgjini@hrz.hr

The Choir Stalls of the Rab and Zadar Cathedrals – Conservation and Restoration Parallels

The design of the Late-Gothic wooden choir stalls made during the first half of the 15th century for the cathedrals in Zadar and Rab is very similar, and belongs to the type of choir stalls by Venetian workshops widespread in Dalmatia. They consist of two facing wings with two rows of seats each, built as identical niches separated by panels. High pinnacles richly decorated with architectural, floral and figural carvings typical of the floral Gothic rise above the back row of seats.

The Zadar and Rab choir stalls are attributed to the workshop of the Venetian woodcarver Matteo Moronzon, who lived and worked in Zadar during the first half of the 15th century.

In the 1970s, the Croatian Conservation Institute began extensive conservation and restoration of the stalls in the sanctuary of the Zadar Cathedral of St. Anastasia. The work was suspended due to lack of funding, but it left a lasting legacy: the dark brown coating was completely removed from two seats, as well as from all the ornamental lattices dismantled from the backrests of the high seats, and traces of the original polychromy or wood became visible. During a more recent conservation and restoration project, the parts that had been removed in the 1970s were finished and returned to the cathedral. The compromised statics of the stalls was repaired, various parts that had fallen off or were loose were secured. Emphasis was placed on conservation and restoration research.

The wooden choir stalls built during the first half of the 15th century in the presbytery of the church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary in Rab (former cathedral) are half as long as those in Zadar, but unlike them, they have two separate stalls. Signatures of two masters can be seen on the western sides: Matteo as the main master, and his assistant.

The choir stalls in Zadar and Rab were repeatedly repainted in brown and black. Unlike those in Zadar, the ones in Rab looked monochrome. However, fragments of polychromy indicate a play of colours: areas painted in vivid colours minimised the flat colours and textures of the wood, protected only by a warm toned varnish. The biggest surprise were the surfaces on which the original colours have been preserved. These are the surfaces on the underside of the shells, above the back seats of the stalls.

Conservation and restoration of the Rab choir stalls focused on revealing the original polychromy, archival and technical research, and static and structural carpentry repair of the structures. Many missing parts of the decorative elements were lost, so a certain number were reconstructed in order to achieve visual uniformity of the whole. Most of the work was carried out *in situ* to avoid an unnecessary dismantling of the choir stalls.

The choir stalls in Zadar and Rab were built during the same period, and they came from the same workshop. They appear to be very similar, both in terms of execution and shape, and yet they are marked by significant differences that were observed during the long process of getting to know the artwork through conservation and restoration research and work. The original polychromy, technological methodology, dimensions, quality and methods of subsequent modifications, documented and undocumented historical interventions, preservation of the original material and construction elements – all these differences directed us to a similar yet at the same time completely individualised approach to restoration, which is what every work of art deserves.

Vanessa Gjini rođena je 1970. godine. Od 1998. radi u Hrvatskom restauratorskom zavodu u Zagrebu, gdje je danas zaposlena kao konzervatorica-restauratorica savjetnica za užu specijalnost drvena polikromirana skulptura. Tijekom višegodišnjega rada u struci stekla je iskustvo na području istraživanja, dokumentiranja i konzerviranja-restauriranja drvene polikromirane skulpture, kao voditeljica radova ili kao suradnica na programima. Sudjelovala je izlaganjem na nekoliko znanstvenih i stručnih skupova.

Vanessa Gjini was born in 1970. Since 1998, she has worked at the Croatian Conservation Institute in Zagreb, where she is currently employed as a consultant in conservation-restoration specializing in wooden polychrome sculpture. During many years of professional work, she gained experience in research, documentation and conservation-restoration of wooden polychrome sculpture, as a project manager or as a collaborator on programmes. She participated in and presented papers at several scholarly and professional gatherings.

Durdina Lakošeljac

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest umjetnosti

dlakoseljac@unizd.hr

Drvena korska sjedala zadarskih franjevaca

Cilj ovoga izlaganja je predstavljanje dosadašnjih saznanja i spoznaja o korskim sjedalima u crkvi sv. Frane u Zadru. Prema vjerovanju, zadarski franjevački samostan osnovao je oko 1220. godine sv. Franjo Asiški, stoga se smatra jednim od najranije utemeljenih franjevačkih samostana na istočnoj obali Jadrana. Crkva je vjerojatno posvećena 1280. godine, ali je njezina gradnja potrajala sve do početka 14. stoljeća. Međutim, 1393. godine samostan je postao sjedište franjevačke Provincije sv. Jeronima u Dalmaciji, što je rezultiralo preuređenjem crkve te opremanjem njezina kora i svetišta. Pretpostavlja se da je kao rezultat toga naručena i izrada drvenih korskih sjedala, koja je za zadarske franjevce izradio mletački drvorezbar Ivan Jakovljević (Giovanni di Giacomo) iz Borgo San Sepolcra, kojemu je 1394. i 1395. godine isplaćeno 511 dukata. Izradu je naručio fra Benedikt, gvardijan samostana, a dio troška financiran je zahvaljujući oporučnom legatu plemića Jurja Matafarisa, koji je u tu svrhu namijenio dvjesto dukata.

Ta su korska sjedala danas sačuvana u prostoru iza glavnog oltara crkve sv. Frane, kamo su u izmijenjenom obliku dospjela najvjerojatnije oko 1672. godine. Izvorno su se sasvim sigurno nalazila ispred oltara gdje su zatvarala prostor prezbitarija, a drugačiji je bio i raspored sjedala. Pojedine su modifikacije provedene i u restauraciji 1890./1891. godine, kad su pojedini dijelovi zamijenjeni, razmješteni i uklonjeni. Od izvornih šezdesetak sjedala postavljenih sučelice u dva reda, danas su sačuvana 44, raspoređena u obliku uglate potkove s dva reda sjedala. Ona su bogato urešena raznovrsnim dekorativnim elementima, intarzijama i prošupljenim pregradama, među kojima se osobito ističu dvije čeonice, s prikazima sv. Franje i sv. Krševana, izvedene poput skulptura stiješnjene volumena. Sličnog je oblikovanja i pregrada s prikazom sv. Benedikta, danas izdvojena i izložena u riznici samostana. Osim navedenih prikaza, zastupljeno je još nekoliko reljefnih figura koje prikazuju fra Benedikta (naručitelja), sv. Ludovika Tuluškog i nekoliko fratara manjih dimenzija, a prisutan je i grb plemićke porodice Matafaris, čiji je član sufinancirao izradu sjedala, što svjedoči o tome da je njihova ikonografija pomno osmišljena. Sjedala su izvorno krasili još neki elementi, danas izloženi u Narodnom muzeju u Zadru, od kojih valja istaknuti natpis u gotičkoj minuskuli sa strofama iz dviju pjesama – antifone *Ad vespas stigmatum Sancti Francisci* i pjesmice u pohvalu Marije iz Malog misala.

Zadar, crkva sv. Frane. Ivan Jakovljević iz Borgo San Sepolcra: korska sjedala, *Stigmatizacija sv. Franje*, 1394.-1395.

(snimka: Ž. Bačić)

Zadar, Church of St. Francis. Giovanni di Giacomo da Borgo San Sepolcro: choir stalls, *St. Francis Receiving the Stigmata*, 1394-1395

(photo: Ž. Bačić)

The Wooden Choir Stalls of the Franciscan Church in Zadar

The aim of this paper is to present the current knowledge about the choir stalls of the church of St. Francis in Zadar. According to tradition, the Franciscan friary in Zadar was founded around 1220 by St. Francis of Assisi, and it is considered one of the earliest Franciscan houses on the eastern coast of the Adriatic. The church was probably consecrated in 1280, but it was not finished until the beginning of the 14th century. However, in 1393 the friary became the seat of the Franciscan Province of St. Jerome in Dalmatia, so the church was remodelled and the choir and sanctuary refurnished. This was probably when the new choir stalls were commissioned. The stalls for the Zadar Franciscans were built by the Venetian woodcarver Giovanni di Giacomo from Borgo San Sepolcro, who was paid a total of 511 ducats in 1394 and 1395. They were commissioned by Fra Benedikt, Guardian of the Friary, and part of the cost was funded from the legacy of the nobleman Juraj Matafaris, who left 200 ducats for this purpose.

Today, the choir stalls stand behind the high altar in the church of St. Francis, where they were placed in a modified form most likely around 1672. Originally, they were certainly located in front of the altar, enclosing the space of the presbytery, and their arrangement was different. Moreover, during the 1890-1891 restoration certain parts were replaced, relocated and removed. Of the original sixty seats, set in two facing rows, forty-four have been preserved, arranged in the shape of an angular horseshoe in two rows of seats. They are richly adorned with various decorative elements, inlays and perforated dividers, among which especially outstanding are the two fronts with "flattened sculptures" showing St. Francis and St. Chrysogonus. The partition showing St. Benedict, today separated and displayed in the treasury, is similar. In addition to the depictions mentioned above, there are also several figures in relief showing Fra Benedikt (who commissioned the work), St. Louis of Toulouse and several friars in smaller scale, and there is also the coat of arms of the noble Matafaris family, a member of which co-financed the stalls, which is evidence that their iconography was carefully thought out. The stalls were originally decorated with other elements now exhibited in the National Museum in Zadar, among which we should highlight the inscription in Gothic minuscule with stanzas from two poems: the antiphon *Ad vespas stigmatum Sancti Francisci* and the poem in praise of Mary from the Little Missal.

Durdina Lakošeljac rođena je 4. rujna 1984. godine u Puli. Jednopedmetni studij povijesti umjetnosti završila je 2012. godine na Odjelu za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zadru, gdje je od listopada 2017. zaposlena na mjestu asistenta. U svibnju 2022. godine obranila je doktorsku disertaciju *Šibensko zlatarstvo 14. i 15. stoljeća* na Sveučilištu u Zadru, pod mentorstvom prof. dr. sc. Emila Hilje. Od listopada 2022. godine predaje kolegije iz umjetnosti razvijenog i srednjeg vijeka na Odjelu za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zadru, a u svojem je istraživačkom radu usmjerena na dalmatinsku umjetnost 14. i 15. stoljeća na području srednjeg Jadrana.

Durdina Lakošeljac was born on 4 September 1984 in Pula. She received her MA in Art History in 2012 from the Department of Art History of the University of Zadar, where she became research assistant in October 2017. In May 2022, she completed her doctoral dissertation titled *Šibenik Goldsmithing of the 14th and 15th centuries* at the University of Zadar, under the mentorship of Professor Emil Hilje. Since October 2022, she has been teaching courses on the art of the High and Late Middle Ages at the Department of Art History of the University of Zadar. Her research interests focus on Dalmatian art of the 14th and 15th centuries in the central Adriatic.

Trogir, katedrala sv. Lovre. Ivan Budislavić, korska sjedala, 1440. godina. Lijevo krilo tijekom konzervatorsko-restauratorskih radova 2015. – 2021. (snimka UV fluorescencije: G. Tomljenović, HRZ)

Trogir, Cathedral of St. Lawrence. Ivan Budislavić, choir stalls, 1440. Left wing during conservation-restoration in 2015 –2021 (UV fluorescence: G. Tomljenović, HRZ)

Trogir, katedrala sv. Lovre. Ivan Budislavić, korska sjedala, 1440. godina. Lijevo krilo nakon konzervatorsko-restauratorskih radova (snimka: P. Gamulin, HRZ)

Trogir, Cathedral of St. Lawrence. Ivan Budislavić, choir stalls, 1440. Left wing after conservation-restoration (photo: P. Gamulin, HRZ)

Žana Matulić Bilač

Hrvatski restauratorski zavod

Restauratorski odjel Split

zmatulic@hrz.hr

Korska sjedala trogirске katedrale i njihova arheologija

Monumentalni sklop drvenog kora trogirске katedrale koji čini više od tri tisuće segmenata istesanih i izrezbarenih od drva ariša, smreke, oraha i lipe, spojenih s više od deset tisuća kovanih željeznih čavala, povijesno je heterogena cjelina koja je u današnjoj formi dvaju ravnih krila definirana obnovom 1736. godine. Mlađa kronologija popravaka obuhvaća 1824. i 1852. godinu te šezdesete godine 20. stoljeća. Već su 14C analize dokazale da dio elemenata pripada 14. stoljeću, odnosno starijim sjedalima na tome mjestu, a mala drvena rešetka otkrivena u komorama konstrukcije i datirana u 12.-13. stoljeće najvjerojatnije je ostatak prvog drvenog kora katedrale, čime se dokazuje 800 godina njegova kontinuiteta u funkciji.

Reprezentativna gotička jezgra cijelog sklopa 32 su duboke ćelije u dvostrukim nizovima sjedala bez konzola, a nasloni za leđa i ograde bogato su izrezbareni biljnim i figuralnim motivima. Projektiran je prema mjeri pličeg svetišta i u dvostrukom L-tlocrtu za kaptolski postav ondašnje Trogirске biskupije te je jedino cjelovito sačuvano djelo Ivana Budislavića, ugovoreno 1439. godine po cijeni od 18 dukata po sjedalu, kako svjedoči prijepis izgubljenoga izvornog dokumenta. Bio je, mimo inkarnata proroka i svetaca naatici, oslikan akordom crvene, plave i žute boje te pozlaćen, a u obnovi 1736. godine gotovo cjelovito prebojen smeđim tonom koji je ponovljen u mladim zahvatima. Preustrojem kompozicije u sklopu velike obnove, dio viška naslona za leđa, rezbarija i aplika modificiran je i ugrađen na nova mjesta, pri čemu je za naslone triju lijevih prednjih sjedala iskorišten odbačeni romanički poliptih s glavnog oltara, otkriven i izdvojen 1994. godine. Na modificiranoj konstrukciji od ariševih greda izgrađeni su zatim novi podesti, unutarnje stubište do ambona te razne pregrade, odjeljci i komore pa sklop funkcionira kao golemi ormar katedrale pretrpan odbačenim ili odloženim predmetima, zagušen talozima prašine, oblijepljen žvakaćim gumama i voskom te raskliman od uporabe. Tijekom konzervatorsko-restauratorskih radova od 2015. do 2021. godine u ormarima sakristije te unutar zračnih komora konstrukcije otkriveno je mnoštvo odbačenih ili otpalih segmenata rezbarija, koji su restaurirani i vraćeni vlasniku.

Istraživanje bogate povijesne slojevitosti trogirskog kora neočekivano je nastavljeno otkrićem oko 1800 kg rastresitog prašnog depozita među podnim gredama stražnjih podesta prilikom zamjene njihovih oplata, a koji je po svoj prilici tu deponiran 1736. godine.

Brižno izdvajanje, prosijavanje, selektiranje, forenzička obrada i istraživanje u suradnji s nizom stručnjaka odredilo je depozit, koji je mahom organskog porijekla, kao bogato arheološko nalazište povijesti katedrale, dok nekoliko nalaza seže u antičko doba te predstavlja arheologiju lokacije. Iz materijala je selektirano pa restaurirano više od 1600 raznovrsnih predmeta u rasponu od 3. do 20. stoljeća, mahom fragmentiranih: stotinjak kovanica, nakit, medaljice, krunice i deseci njihovih perli, dijelovi crkvenog ruha i svjetovne odjeće, niz puceta, ulomci keramike, fragmenti stranica srednjovjekovnih liturgijskih knjiga, njihovih pojava i kopči, ulomci staklenog liturgijskog posuđa, leće i okviri naočala, stotinjak raznorodnih fragmenata tekstila, stotine fragmenata rukopisa i više cjelovitih pisama, životinjske kosti, razni liturgijski, etnološki, ali i suvremeni predmeti (autobusne karte, izvaci iz bankomata, igranje karte, stranice molitvenika...). Arheološki sadržaj vremenska je kapsula povijesnog Trogira koja nam fragmentirano, ali živo predočava aspekte njegove liturgijske i svjetovne svakodnevice na mjestu njihova susreta.

Žana Matulić Bilač

Croatian Conservation Institute

Split Department for Conservation

zmatulic@hrz.hr

The Choir Stalls of the Trogir Cathedral and their Archaeology

The monumental wooden choir stalls in the Trogir Cathedral, which consist of over three thousand segments hewn and carved of larch, spruce, walnut and linden, connected with more than ten thousand forged iron nails, are a historically heterogeneous unit with two straight wings, defined in the 1736 renovation. This was followed by repairs between 1824 and 1852, and in the 1960s. Radiocarbon (14C) analysis proved that some of the elements are from the 14th century and originate from earlier stalls in the same location, and a small wooden lattice discovered in the chambers of the structure, dated to the 12th/13th centuries, is most likely the remains of the first wooden choir stalls of the cathedral, which proves 800 years of continuous use.

Their representative Gothic core comprises 32 deep cells in double rows of seats without consoles, and the backrests and partitions are richly carved with plant and figural motifs. They were designed according to the scale of a shallower sanctuary and in a double L plan for the chapter of the then Trogir diocese, and are the only fully preserved work of Ivan Budislavić, contracted in 1439 at a price of 18 ducats per seat, as evidenced by a transcript of the lost original document. Unlike the flesh tones of the prophets and saints in the attic storey, the stalls were painted in a harmony of red, blue and yellow and gilded, and in the renovation in 1736 they were almost completely repainted in a brown tone that was repeated in later renewals.

With the reorganization of their composition in the major renovation, some of the surplus backrests, carvings and appliques were modified and installed in new places, and the discarded Romanesque polyptych from the high altar, which was discovered and separated in 1994, was used for the backrests of the three left front seats. New floorboards, an internal staircase leading to the pulpit, and various partitions, compartments and chambers were then built on a modified construction of larch beams, so the complex functions like a huge cathedral closet, crowded with discarded or stored objects, choked with dust deposits, plastered with chewing gum and wax, and unstable from use. During the conservation and restoration work in 2015-2021 many discarded or fallen segments of carvings were discovered in the closets of the sacristy and inside the air chambers of the structure, which were restored and returned to the owner.

Research into the rich historical layering of the Trogir choir stalls unexpectedly continued with the discovery of about 1800 kg of loose dusty deposits under the back floorboards during their replacement, which were most likely deposited there in 1736. Careful separation, sifting, selection, forensic processing and research in collaboration with a number of experts determined the deposits, which are mostly of organic origin, as a rich archaeological site of the cathedral's history, while several finds go back to Antiquity and represent the archaeology of the location. Over 1,600 diverse objects from the 3rd to the 20th centuries were selected from the material and restored, mostly fragmented: about a hundred coins, jewellery, medals, rosaries and dozens of their beads, parts of church vestments and secular clothes, a number of buttons, fragments of ceramics, fragments of pages of medieval liturgical books, their straps and clasps, fragments of glass liturgical dishes, lenses and frames of reading glasses, about a hundred different textile fragments, hundreds of manuscript fragments and several complete letters, animal bones, various liturgical, ethnological, but also contemporary objects such as bus tickets, ATM statements, playing cards, prayer-book pages and so on.

This archaeological content is a time capsule of historical Trogir that fragmentarily but vividly evokes aspects of its everyday liturgical and secular life at the place where they meet.

Žana Matulić Bilač je konzervatorica-restauratorica savjetnica u Hrvatskom restauratorskom zavodu i izvanredna profesorica na Odsjeku za konzervaciju-restauraciju Umjetničke akademije Sveučilišta u Splitu. Od 1991. do 2007. godine bila je zaposlena na Konzervatorskom odjelu Ministarstva kulture u Splitu. Diplomirala je Likovnu kulturu na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Splitu, a 2022. godine predala je doktorsku disertaciju s polja povijesti umjetnosti na Sveučilištu u Zadru s temom Korsche klupe i drvene vratnice splitske katedrale. Konzervirala je i restaurirala je više od stotinu pedeset djela slikarstva na platnu i drvu te djela polikromirane drvene plastike. Autorica je više znanstvenih i stručnih članaka i nekoliko izložbi; održala je tridesetak javnih predavanja i bila gostujuća predavačica na više sveučilišta. Od 2020. godine predsjednica je IIC-a – Hrvatske grupe.

Žana Matulić Bilač is a consultant in conservation-restoration at the Croatian Conservation Institute and an associate professor at the Department of Conservation-Restoration of the Academy of Fine Arts, University of Split. From 1991 to 2007, she worked at the Conservation Department of the Ministry of Culture in Split. She graduated in Fine Arts from the Faculty of Philosophy of the University of Split, and in 2022 she submitted her doctoral dissertation in art history at the University of Zadar on the subject of The Choir Stalls and the Wooden Door of the Split Cathedral. She has restored over one hundred and fifty paintings on canvas and wood, as well as polychrome wooden sculpture. She is the author of several scientific and professional articles and a number of exhibitions, has given about thirty public lectures and has been a guest lecturer at several universities. Since 2020, she has been president of the IIC - Croatian Group.

Trogir, katedrala sv. Lovre, nalazi iz korskih sjedala: fragmenti staklenog liturgijskog posuda nakon selekcije, prije konzervatorsko-restauratorskih radova (snimka: P. Gamulin, HRZ)

Trogir, Cathedral of St. Lawrence, finds from the choir stalls: fragments of liturgical vessels after selection, before conservation-restoration (photo: P. Gamulin, HRZ)

Trogir, katedrala sv. Lovre, nalazi iz korskih sjedala: fragmenti staklenog liturgijskog posuda nakon konzervatorsko-restauratorskih radova (snimka: P. Gamulin, HRZ)

Trogir, Cathedral of St. Lawrence, finds from the choir stalls: fragments of liturgical vessels after conservation-restoration (photo: P. Gamulin, HRZ)

Fani Celio Cega

Muzej grada Trogira

fceliocega@gmail.com

Helga Zglav-Martinac

samostalna istraživačica (prije u Muzeju Grada Splita)

helga.zglavmartinac@gmail.com

Nikolina Topić

samostalna istraživačica – arheologinja, Dubrovnik

nikolinatopic@gmail.com

Rozana Vojvoda

Umjetnička galerija Dubrovnik

rozanavojvoda@gmail.com

Valorizacija arheoloških nalaza iz korskih sjedala trogirске katedrale

U katedralama i franjevačkim crkvama duž obale, od Poreča do Lopuda, do danas je sačuvano petnaest drvenih korskih sjedala, ali arhivski izvori dokazuju da ih je bilo mnogo više te da su tijekom vremena nestali na različite načine i iz različitih razloga. Iako gotovo sve očuvane drvene konstrukcije, od kojih su neke vrlo kompleksne, imaju zračne komore i šupljine, sadržaji u njima očuvani su samo u monumentalnim korskim sjedalima trogirске katedrale. Ona su od 2015. do 2021. godine bila konzervatorsko-restauratorski obrađena, prvi put od 19. stoljeća, što je pretpostavljeni razlog očuvanja njihova sadržaja. Priroda rastresitog (prema materijalima, funkciji i povijesti) raznolikog depozita, kojim su podne i bočne šupljine bile zapunjene u obnovi 18. stoljeća, upućuje na namjerno i svjesno deponiranje. Voditeljica projekta brižno je izdvojila i selektirala depozit te konzervirala i valorizirala fragmentirane predmete, koji su prepoznati kao zaista raritetni arheološki nalazi, jer su pronađeni samo u trogirskoj katedrali. Budući da su takvi depoziti iz korskih sjedala vrlo rijetki u europskim okvirima, a pojedinačni arheološki nalazi, kojih je više od 1600, vrlo raznoliki, svakako je vrijedno i važno valorizirati ih i predstaviti široj javnosti.

Katedrala u Trogiru, gradu koji bilježi kontinuitet života još od prapovijesti, zauzima istaknuto mjesto među trogirskim spomenicima, ne samo kao sakralni prostor nego i kao građevina na kojoj su uočljivi stilovi od romanike do baroka i u kojoj su sačuvana vrijedna umjetnička djela.

Stoljećima je bilo uobičajeno da se liturgijsko staklo izvan upotrebe i sve ostalo što se više nije koristilo, a što se nije moglo spaliti ili drugačije uništiti u skladu s kanonima, ubaci u šupljine korskih sjedala. Dio materijala i ostataka svjetovne prirode, rezultat je kontinuirane funkcije katedrale i njezinih korskih sjedala. Taj način 'skladištenja' otpada u sakralnoj građevini rezultirao je raznovrsnim skupinama nalaza (drveni, koštani, keramički, stakleni, metalni, tekstilni, papirnati) te njihovim širokim vremenskim rasponom (od 4. do 20. stoljeća). Među nalazima su fragmenti rukopisa (najvjerojatnije pasionala) pisani beneventanom iz 13. stoljeća, psaltir trogirskoga kaptola, fragment Biblije (pergamena), kožnate korice kodeksa, razne kopče i remeni, molitveni predmeti (krunice od drva, stakla, gagata, kosti, bjelokosti; medaljice; svijeće), staklo liturgijske i svjetovne namjene (posude, svjetiljke, prozori), glazirana talijanska keramika, fragmenti ukrasnih i liturgijskih tkanina, obuća, arhitektonska kamena plastika, drveni fragmenti rezbarenih aplika i ograda korskih sjedala, fragmenti slika (laneno platno), fragmenti korskih pjesmarica, puceta, naprstci, metalne aplike i praporci, kopče metalnog okova od bakrenog lima, numizmatički nalazi, kocke za igru, naočale, rubac, nakit (naušnice, prsten, ukrasna igla), stotine fragmenata tekstila, konopi, remeni torba i cipela, alati (nož, udice, rezač), fragmenti pisama i dokumenata (papir), igrace karte, životinjske kosti. Ostatak materijala čine smrvljena žbuka, lišće, sjemenke, čestice drva, platna, pijeska te školjke i prašina organskog porijekla.

Valorizirani nalazi uvezeni su iz raznih dijelova Europe, poglavito Italije, a pridonose rasvjetljavanju trogirске svakodnevice od vremena gradnje katedrale do danas, premda je dio nalaza stariji od same katedrale i tek treba istražiti njegovo porijeklo. Cilj je interdisciplinarno (povijest umjetnosti, konzerviranje-restauriranje, arheologija) predstaviti vrijedne nalaze da bi se oni uspješnije valorizirali i da bi njihova interpretacija, kontekst i vrijednost bili dostupni široj javnosti (ljubiteljima umjetnosti, lokalnom stanovništvu, turistima, znanstvenicima, svima zainteresiranima).

Fani Celio Cega

Trogir City Museum

fceliocega@gmail.com

Helga Zglav-Martinac

independent researcher (formerly Split City Museum)

helga.zglavmartinac@gmail.com

Nikolina Topić

independent researcher – archaeologist, Dubrovnik

nikolinatopic@gmail.com

Rozana Vojvoda

Museum of Modern Art Dubrovnik

rozanavojvoda@gmail.com

Valorisation of the Archaeological Finds from the Choir Stalls of the Cathedral in Trogir

Fifteen wooden choir stalls have been preserved in cathedrals and Franciscan churches along the Adriatic coast, from Poreč to Lopud, but archival sources prove that there were many more and that they disappeared over time in different ways and for different reasons. Although almost all the extant wooden structures, some of which are very complex, have air chambers and cavities, their contents have been preserved only in the monumental choir stalls of the Trogir Cathedral. From 2015 to 2021, the stalls underwent conservation and restoration, for the first time since the 19th century, which is the presumed reason for the preservation of their contents. The nature of the diverse loose (according to materials, function and history) deposits used to fill the floor and side cavities in the 18th century renovation, points to deliberate and conscious depositing. The project leader carefully separated and selected the deposits and conserved and valorised the fragmented objects, which are recognized as truly rare archaeological finds, because they were found only in the Trogir Cathedral. Since such deposits in choir stalls are very rare in Europe, and the individual archaeological finds, of which there are more than 1,600, are very diverse, it is certainly important to evaluate them and present them to the general public.

The Cathedral in Trogir, a city that records continuity of life since prehistoric times, occupies a prominent place among Trogir's monuments, not only as a sacred space but also as a building where styles from

Romanesque to Baroque can be seen and in which valuable works of art have been preserved. For centuries, it was customary to place disused liturgical glass and everything else that was no longer in use and that could not be burned or otherwise destroyed in accordance with the canons, into the cavities of the choir stalls. Part of the material and remains of a secular nature are the result of the continued function of the cathedral and its choir stalls. This way of 'storing' waste in a sacred building resulted in various groups of finds (wooden, bone, ceramic, glass, metal, textile, paper) and their wide time range (from the 4th to the 20th century). Among the finds are fragments of a manuscript (most likely a psalter) from the 13th century, written in the Beneventan script, a psalter belonging to the Trogir chapter, a fragment of the Bible (parchment), leather covers of a codex, various clasps and straps, prayer objects (rosaries made of wood, glass, jet, bone, ivory; medals; candles), liturgical and secular glass (vessels, lamps, windows), glazed Italian ceramics, fragments of decorative and liturgical fabrics, footwear, architectural stone carvings, wooden fragments of carved appliques and partitions of choir seats, fragments of paintings (linen canvas), fragments of choral songbooks, buttons, thimbles, metal appliques and small bells, clasp for metal fittings made of sheet copper, numismatic finds, gaming dice, reading glasses, scarf, jewellery (earrings, ring, decorative pin), hundreds of textile fragments, ropes, bag and shoe straps, tools (knife, fishhook, cutter), fragments of letters and documents (paper), playing cards, animal bones. The rest of the material consists of crushed plaster, leaves, seeds, wood particles, canvas, sand and shells and dust from organic sources. The evaluated finds were imported from various parts of Europe, especially Italy, and shed a light on everyday life in Trogir from the time of the construction of the cathedral until today, although some of the finds are older than the cathedral itself and their origin has yet to be investigated. The aim is to make an interdisciplinary assessment of the valuable finds (art history, conservation, restoration, archaeology) and to make their interpretation, context and importance available to the general public (art lovers, local residents, tourists, scientists, everyone interested).

Fani Celio Cega diplomirala je arheologiju i povijest na Filozofskom fakultetu u Zadru Sveučilišta u Splitu 1987. godine i od tada je zaposlena u Muzeju grada Trogira, od 1993. na funkciji ravnateljice. Doktorirala je na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu na temu *Svakidašnji život grada Trogira od polovine 18. do polovine 19. stoljeća*. U zvanju višeg predavača na Odsjeku za povijest Sveučilišta u Splitu nosi izborni kolegij *Društvo (Svakodnevnica) u Dalmaciji u 18. i 19. st.* Vanjska je znanstvena suradnica Hrvatskoga instituta za povijest u Zagrebu. Članica je uredništva nekoliko stručnih i znanstvenih časopisa, a sudjelovala je u organizaciji više znanstvenih skupova. Objavila je radove uglavnom vezane uz povijest Trogira i njegove šire okolice tijekom 18. i 19. stoljeća. Autorica je triju knjiga.

Fani Celio Cega graduated in archaeology and history in 1987 from the Faculty of Philosophy in Zadar, University of Split, and has since then worked at the Trogir City Museum, as its director from 1993. She received her PhD from the Faculty of Humanities and Social Sciences of the University of Zagreb on the subject of *Everyday Life in the City of Trogir from mid-18th to the mid-19th Century*. A senior lecturer at the Department of History, University of Split, she teaches the elective course *Society (Everyday) in Dalmatia in the 18th and 19th Centuries*. She is an external scientific associate at the Croatian Institute of History in Zagreb, is on the editorial board of several professional and scholarly journals, and participated in the organization of a number of scientific meetings. Her publications are mainly about the history of Trogir and its wider environs during the 18th and 19th centuries, and she is the author of three books.

Helga Zglav-Martinac na Filozofskom fakultetu u Zadru diplomirala je arheologiju, povijest umjetnosti i latinski. Od 1987. kustosica je Muzeja grada Splita i vodi Zbirku keramike i porculana, Zbirku stakla i Zbirku starih i rijetkih knjiga. Stručnjakinja je za srednjovjekovnu i novovjekovnu keramiku (monografija *Ulomak do ulomka* – Nagrada Josip Brunšmid za 2005. godinu, međunarodni projekt *The Heritage of Serenissima*) i povijesti svakodnevice na Sredozemlju, komparirajući gastrokulture (Izložba i monografija *Tako su jeli naši stari*, međunarodni projekt *Interkras*). Sveučilišna je predavačica Osnova muzeologije, studija povjesti umjetnosti Sveučilišta u Splitu. Vodila je zaštitna iskopavanja u dominikanskom samostanu u Splitu. Članica je strukovnih udruga: HAD, DPKB, HDPAM, AIECM2 i AIECM3. Sudjelovala je na kongresima u Hrvatskoj, Grčkoj, Španjolskoj, Italiji, Turskoj i Portugalu. Organizira znanstveno-popularne tribine za građanstvo: TRIBAŠ za DPKB, HISTORIA MAGISTRA VITAE za MGS te preko udruge BAŠ3BAŠ i OD'UZAME!

Helga Zglav-Martinac graduated in archaeology, art history and Latin at the Faculty of Philosophy in Zadar. Since 1987, she has been curator at the Split City Museum, head of the Ceramics and Porcelain Collection,

the Glass Collection and the Old and Rare Books Collection. An expert in medieval and modern ceramics (monograph *Fragment to Fragment* - Josip Brunšmid Award for 2005, international project *The Heritage of Serenissima*) and the history of everyday life on the Mediterranean, she compares gastrocultures (exhibition and monograph *That's what our Forefathers Ate*, international project *Interkras*). She is university lecturer in *Foundations of Museology* in art history studies at the University of Split, headed protective excavations in the Dominican monastery in Split, and is member of professional associations: HAD, DPKB, HDPAM, AIECM2 and AIECM3. She participated at congresses in Croatia, Greece, Spain, Italy, Turkey and Portugal, and organizes scientific and popular forums for the general public TRIBAŠ for DPKB, HISTORIA MAGISTRA VITAE for MGS, and through the association BAŠ3BAŠ and OD'UZAME!

Nikolina Topić je arheologinja i specijalistica za staklene nalaze. Diplomirala je na Sveučilištu u Zagrebu (2004.), a doktorirala na Sveučilištu u Zadru (2015.). Pohađala je tečajeve *Study days on Venetian glass* (2015., 2017., 2019.). Objavila je više od 25 radova u međunarodnim i hrvatskim časopisima, predstavila dvije samostalne izložbe o staklu i sudjelovala na međunarodnim kongresima. Kao voditeljica arheoloških istraživanja radila je na različitim projektima u povijesnoj jezgri Dubrovnika i na dubrovačkom području. Kao članica tima, također je sudjelovala u brojnim istraživanjima u Hrvatskoj i Ujedinjenom Kraljevstvu. Trenutno završava suradnju na projektu *Otkrivanje starih dubrovačkih katedrala*. Članica je *Association Internationale pour l'Histoire du Verre* (od 2012.).

Nikolina Topić is an archaeologist and glass specialist. She graduated from the University of Zagreb (2004), and received a PhD from the University of Zadar (2015). She attended *Study days on Venetian glass* courses (2015, 2017, 2019). She has published over 25 papers in international and Croatian journals, presented two solo exhibitions of glass material, and participated at international conferences. As head of archaeological excavations, she worked on diverse projects in the historic centre of Dubrovnik and in the surroundings. She was also a team member in various excavations in Croatia and the United Kingdom. Currently, she is finishing collaboration on the project *Discovering the Old Dubrovnik Cathedrals*. She is member of the *Association Internationale pour l'Histoire du Verre* (since 2012).

Rozana Vojvoda (Dubrovnik, 1974.) diplomirala je povijest umjetnosti i komparativnu književnost na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1999. godine, a magistrirala (2001.) i doktorirala (2011.) na Srednjoeuropskom sveučilištu u Budimpešti, Odsjeku za srednji vijek. Od 2005. radi kao kustosica u Umjetničkoj galeriji Dubrovnik, 2013. postaje viša kustosica, a 2020. muzejska savjetnica. Od 2016. godine honorarno predaje na Sveučilištu u Dubrovniku. Kurirala je brojne izložbe moderne i suvremene umjetnosti, bavi se likovnom kritikom i objavljuje u znanstvenim i stručnim časopisima. Članica je HS AICA-e, Matice hrvatske i Društva za beneventanske studije.

Rozana Vojvoda (Dubrovnik, Croatia, 1974) graduated art history and comparative literature from the Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb, in 1999. In 2001 she received an MA and in 2011 a PhD at the Department of Medieval Studies, Central European University in Budapest. Since 2005, she has worked as a curator (from 2013 as senior curator, since 2020 as museum advisor) in the Museum of Modern Art in Dubrovnik. Since 2016, she has taught part-time at the University of Dubrovnik. She has curated a large number of exhibitions of modern and contemporary art, she writes art reviews and publishes in scholarly and other periodicals. She is member of the Croatian Section of the International Association of Art Critics (HS AICA), Matica Hrvatska and the Society for Beneventan Studies.

Josip Belamarić

Institut za povijest umjetnosti – Centar Cvito Fisković, Split

jbelamar@ipu.hr

Drevena katedrala. Unutrašnjost splitske katedrale (bivši mauzolej cara Dioklecijana) u doba renesanse

Reinterpretacijom postojećega inventara i istraživanjem nadbiskupskih vizitacija te nekih neobjavljenih dokumenata, pokušat će se rekonstruirati katedrala svetoga Dujma (nekadašnji mauzolej cara Dioklecijana). Katedrala je izgledala potpuno drugačije prije 'čišćenja' koje se provodilo tijekom 19. i 20. stoljeća.

Josip Belamarić

Institute of Art History - Cvito Fisković Centre, Split

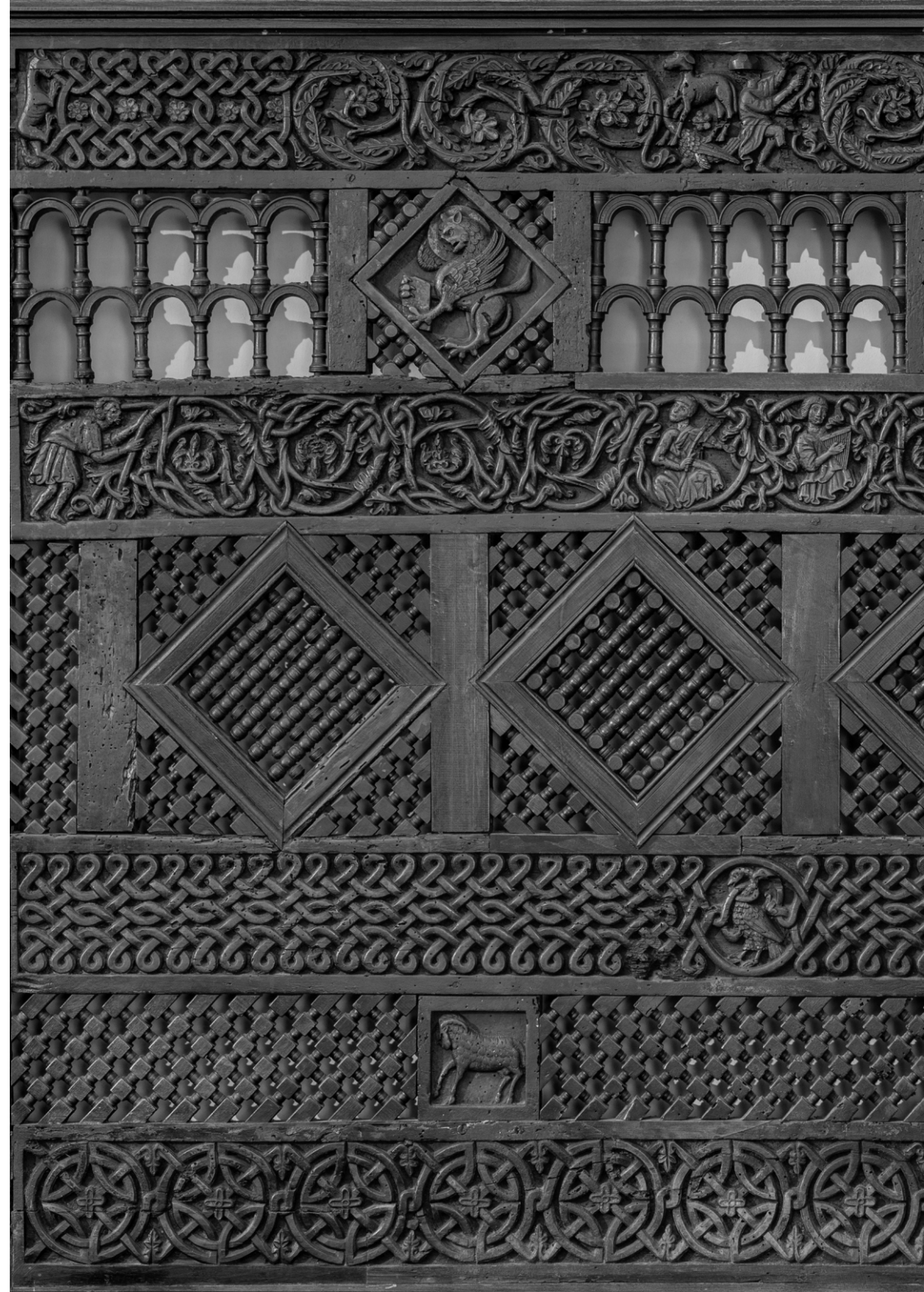
jbelamar@ipu.hr

A Wooden Cathedral. The Interior of the Split Cathedral (the Former Mausoleum of Emperor Diocletian) during the Renaissance

Through a reinterpretation of the existing inventory and research into archiepiscopal visitations, as well as into some unpublished documents, an attempt will be made to reconstruct the Cathedral of Saint Domnius (formerly Emperor Diocletian's mausoleum). The cathedral looked completely different before the 'purifying' operations that were carried out during the 19th and 20th centuries.

Josip Belamarić magistrirao je i doktorirao na Sveučilištu u Zagrebu, gdje je studirao povijest umjetnosti i muzikologiju. Godine 1979. zaposlio se u službi zaštite spomenika u Splitu, a od 1991. do 2009. godine obnašao je dužnost ravnatelja Područnog ureda. Od 2010. godine vodi novoosnovani Centar Cvito Fisković u Splitu Instituta za povijest umjetnosti. Objavio je više knjiga i članaka o urbanoj povijesti dalmatinskih gradova, srednjovjekovnoj i renesansnoj umjetnosti.

Josip Belamarić received his MA and PhD from the University of Zagreb, where he studied art history and musicology. In 1979, he began working for the monument protection services in Split and, between 1991 and 2009, he was director of the Regional Office. Since 2010, he has been heading the newly established Cvito Fisković Centre in Split, a subsidiary of the Institute of Art History. He has published several books and articles about the urban history of Dalmatian cities, and on medieval and Renaissance art.

Goran Nikšić

samostalni istraživač (prije na Službi za staru gradsku jezgru i baštinu, Grad Split)

goran.niksic.split@gmail.com

Romanička korska pregrada splitske katedrale – funkcija, arhitektura i ikonografija

Autor predlaže dopunu prije iznesene teze o izvornoj namjeni drvenih naslona korskih sjedala splitske katedrale, donoseći širi kontekst u kojemu je nastala romanička korska pregrada u 13. stoljeću. Daje se arhitektonska i funkcionalna analiza cjelokupnoga romaničkog prezbiterija. S obzirom na to da su gotovo svi romanički korovi u Dalmaciji, ali i diljem Europe, u kasnijim razdobljima doživjeli temeljite preinake slijedom promjena u liturgiji, od velike pomoći u rekonstrukciji izvornog izgleda splitske korske pregrade su likovni prikazi unutrašnjosti crkava prije tih preinaka. Osobito se ističu dva Giottova prikaza unutrašnjosti crkve sv. Franje u Assisiju, u kojima je zabilježeno stanje prije i poslije uklanjanja oltarne pregrade.

Sastavni dio korske pregrade je mramorna propovjedaonica, odnosno izvorno dvije propovjedaonice, i to u funkcionalnom smislu, ali i prema arhitektonskoj raščlambi i ikonografskom programu. Uspoređuje se tretman različitih materijala na korskoj pregradi (drvo, bjelokost) i na propovjedaonici (vapnenac, raznobojni mramori i porfiri), kao i arhitektonski i ikonografski motivi koji se međusobno dopunjuju. Osim funkcionalne diferencijacije, podjela na dvije međusobno suprotstavljene strane odražava se u dekorativnoj shemi, ali i u simboličkom smislu, pri čemu je uobičajena opozicija *cornu Epistolae* i *cornu Evangelii* dopunjena dvama nasuprotno postavljenim oltarima – sv. Dujma i sv. Staša, čiji su likovi prikazani na odgovarajućim kutovima oltarne pregrade.

Na kraju se donosi hipoteza o sudbini pojedinih dijelova romaničkoga prezbiterija nakon temeljite gotičke preinake u 15. stoljeću, kad se korska pregrada demontira pa se vjernicima u crkvi potpuno otvara pogled na oltare. Osim preinake drvenoga dijela pregrade u naslone korskih sjedala, razmatra se i demontaža i premještanje propovjedaonice u blizinu glavnog portala, pri čemu se na temelju arhitektonske, stilske i ikonografske analize donose novi argumenti koji dokazuju da je današnja propovjedaonica složena od dijelova dviju romaničkih propovjedaonica. Također se upotpunjuje prije izneseni prijedlog da je od elemenata donjega, mramornog dijela romaničke pregrade podignut krsni zdenac u krstionici sv. Ivana.

Split, katedrala sv. Dujma. Rekonstrukcija izgleda korske pregrade u 13. stoljeću (nacrt: G. Nikšić)
Split, Cathedral of Saint Domnius. Reconstruction of the choir screen in 13th c. (G. Nikšić)

Goran Nikšić

independent researcher (formerly Office for the Old City Core and Heritage, City of Split)

goran.niksic.split@gmail.com

The Romanesque Choir Screen of the Split Cathedral – Function, Architecture and Iconography

The author proposes a further development of the previously presented hypothesis about the original purpose of the wooden backs of the choir stalls in the Split Cathedral, providing a wider context in which the Romanesque choir screen was created in the 13th century. He analyses the architecture and function of the Romanesque presbytery as a whole. Considering that almost all Romanesque choirs in Dalmatia, as well as throughout Europe, underwent thorough modifications in later periods due to changes in the liturgy, artistic representations of church interiors before these modifications took place are of great help in reconstructing the original appearance of our choir screen. Giotto's two depictions of the interior of the church of St. Francis in Assisi, which recorded the state before and after the removal of the altar screen, offer a particularly good match.

The marble pulpit (originally two pulpits) was an integral part of the choir screen, in terms of function, but also in terms of architectural articulation and iconographic programme. A comparison is made of the treatment of the different materials used in the choir screen (painted wood, ivory) and in the pulpit (limestone, multicolored marbles and porphyries), as well as of architectural and iconographic motifs that complement each other. In addition to functional differentiation, the division into two opposing sides is reflected in the decorative scheme and also in a symbolic sense, whereby the usual opposition of *cornu Epistolae* and *cornu Evangelii* is emphasized by the presence of two lateral altars facing each other – that of St. Domnius and that of St. Anastasius, whose figures are carved on the corresponding corners of the altar screen.

Finally, the author puts forward a hypothesis about the fate of certain parts of the Romanesque chancel following a thorough Gothic transformation in the 15th century, when the altar screen was dismantled and a complete view of the altars was opened to the congregation. In addition to the transformation of the wooden part of the screen into the backs of choir stalls, he also discusses the dismantling and relocation of the pulpit near the main portal, making new arguments based on architectural, stylistic and iconographic analysis which prove that today's pulpit is composed of parts of the two Romanesque pulpits. He provides additional evidence for the earlier proposal that a baptismal font was erected in the Baptistry of St. John using the marble elements from the lower part of the Romanesque screen in the Cathedral.

Goran Nikšić je kao arhitekt-konzervator vodio dokumentaciju i projekte obnove povijesnih građevina i sklopova – među ostalim splitske, trogirske, hvarske i korčulanske katedrale. Na Sveučilištu u Yorku (UK) 1992. magistrirao je s temom poslijeratne obnove hrvatske graditeljske baštine. Od 1996. do 2006. godine, kao konzervator odgovoran za splitsku povijesnu jezgru, a od 2006. do 2019. godine kao voditelj Odsjeka za staru gradsku jezgru, vodi obnovu najvažnijih građevina u Dioklecijanovoj palači. Predaje arhitektonsku konzervaciju na Umjetničkoj akademiji u Splitu. Osim o Dioklecijanovoj palači, objavio je niz članaka o Korčuli – o njezinu urbanizmu, arhitekturi i katedrali te o najvećem korčulanskom graditelju i klesaru Marku Andrijiću, koji je bio tema njegova doktorskog rada obranjenog na zagrebačkom Filozofskom fakultetu 2012. i monografije objavljene 2022. godine.

Goran Nikšić as conservation architect, he produced architectural surveys and managed planning, restoration, rehabilitation and maintenance projects of important historic buildings throughout Dalmatia, including Diocletian's Palace and the cathedrals of Split, Korčula, Hvar, Trogir and Šibenik. MA at the Centre for Conservation Studies, IAAS, University of York, England. PhD at the Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb, Croatia. Senior lecturer on Architectural Conservation at the Academy of Fine Arts, University of Split. ICOMOS expert for sites on the World Heritage List. Corresponding member of the Archaeological Institute of America. Has published articles and books on Roman, medieval and Renaissance Dalmatian architecture, on restoration issues and on the history of architectural conservation in Dalmatia.

Split, katedrala sv. Dujma. Detalj s dva glazbenika i pjevača sa sjevernog naslona korskih sjedala
(IRR i VIS snimke: P. Gamulin, Ž. Matulić Bilač, HRZ)
Split, Cathedral of Saint Domnius. Details of two musicians and singers on the north back of the choir stalls
(IRR and VIS photos: P. Gamulin, Ž. Matulić Bilač, HRZ)

Frédéric Billiet

Sveučilište Sorbonne

Institut za istraživanje muzikologije

Icono-STALLA Misericordia International

frederic.billet@gmail.com

Dva glazbenika na korskim sjedalima u Splitu

Na gornjem dijelu naslona korskih klupa u katedrali u Splitu prikazana su dva glazbenika. Drugi motiv prikazuje četiri lika kako drže naslon za čitanje. Jesu li pjevači?

U ovom ću se radu osvrnuti na glazbenike u srednjovjekovnom kontekstu. Usporedit ću ih s drugim europskim korskim sjedalima i prikazima u rukopisima koji se mogu pronaći u bazi podataka *Musiconis* 'IReMUS Sveučilišta Sorbonne.

Frédéric Billiet

Sorbonne Université

Institut de recherche en musicologie

Icono-STALLA Misericordia International

frederic.billet@gmail.com

Two Musicians on the Choir Stalls in Split

Two musicians are represented on the high dorsal of the choir stalls in the Cathedral of Split. Another motif shows four clerics holding a mobile lectern. Are they singers?

This paper aims to discuss the musicians in the medieval context in comparison to other European choir stalls and manuscripts indexed in the database *Musiconis* 'IReMUS – Sorbonne University.

Frédéric Billiet je profesor srednjovjekovne glazbe na Sveučilištu Sorbonne, prodekan Fakulteta umjetnosti i humanističkih znanosti i suvoditelj programa Organologija/Ikonografija na Institutu za muzikološka istraživanja (IReMUS - <https://www.iremus.cnrs.fr/>).

Glavna su područja njegova istraživanja srednjovjekovna glazbena ikonografija i zvučni pejzaži srednjega vijeka. Predvodi znanstveni program o srednjovjekovnoj glazbenoj ikonografiji MUSICONIS, koji se bavi „reprezentacijom zvuka u srednjem vijeku” (<http://musiconis.huma-num.fr>). Predsjednik je znanstvene udruge Icono-STALLA Misericordia International.

Frédéric Billiet is actually Professor of Medieval Music at Sorbonne University, Vice-Dean of the Faculty of Art and Humanities and co-director of the Organology/Iconography program in the Institute of Researches in Musicology (IReMUS - <https://www.iremus.cnrs.fr/>).

His major fields of research are the medieval musical iconography and the soundscapes of the Middle Ages. He is responsible for the research program on medieval musical iconography MUSICONIS “the representation of sound in the Middle Ages” (<http://musiconis.huma-num.fr>) and president of the scientific association Icono-STALLA Misericordia International.

Žana Matulić Bilač

Hrvatski restauratorski zavod

Restauratorski odjel Split

zmatulic@hrz.hr

Korska sjedala splitske katedrale: remek-djelo oblikovno-slikarskih tehnika romaničkog stila

Zahvaljujući visokoj tehničkoj kvaliteti te adaptabilnosti konstrukcije i gradbenih materijala koji su mu omogućili opstanak u kontinuiranoj funkciji, uz potporu najmanje pet pomnih povijesnih restauracija – romanički sklop od četiri naslona drvenog kora splitske katedrale očuvan je u tolikoj mjeri da predstavlja jedinstvenu riznicu tehničkih podataka o europskoj romaničkoj oslikanoj drvenoj plastici. Osamljeno djelo začuđujuće pojavnosti u Dalmaciji, baš kao što je to u slikarstvu poliptih trogirске katedrale iz istih desetljeća 13. stoljeća (oko 1270. godine), pripada produkciji velikih, univerzalnih majstora toga vremena na Mediteranu, kao što je i Andrija Buvina sa svojim velikim oslikanim vratnicama splitske katedrale. Ime autora splitskoga romaničkog kora nije nam poznato. Bio je barem jednako dobar arhitekt, a vještiji rezbar i slikar od Buvine te bliži bizantskim kanonima, čijim mnogostrukim obrtničkim i umjetničkim tehnikama suvereno vlada: od minucioznog tokarenja, gotovo filigranskog rezbarenja do intarziranja, punciranja, zlatopisa i oslikavanja. Umjetnički izrastao iz dalmatinske tradicije, majstor skladno rastvorenu paletu ikonografije zrele romanike, s nizom jedinstvenih malih figurativnih cjelina, vješto uokviruje svojim rukopisom antičke i slavenske ornamentike, postižući *horror vacui* cjelovitih ploha naslona izvornih sjedala. Po svoj je prilici dio kompozicije bila i katedra, čiji su elementi samo dijelom sačuvani.

Projekt naslona ponavlja temeljni romboidni modul s po jednim apostolom, odnosno evanđelistom na vrhu, a rubno su omeđeni svecima zaštitnicima grada i katedrale, dok cjelovita ikonografija reflektira likovne i glazbene simbole onodobnoga svijeta.

Izrađeni u cjelini od drva javora, osim intarzija slonovačom, nasloni su bili cjelovito oslikani pravim vatrometom romaničkoga kolorita, pri čemu su primijenjene tehnike koje nalazimo na djelima slikarstva na dasci i iluminacijama: od lazuriranja, sjenčenja do 'finiširanja' bijelim svjetlosnim linijama. I najmanji ljudski lik ima pripadajući kôd boje draperije, ton inkarnata te široko rastvoren pogled obrubljen crnim linijama. Iluzije kože, krzna i perja životinja jedinstvene su u simultanoj igri plastičnog i slikarskog jezika. Raznoliki ornamenti bogati su oblikovnim varijacijama i koloristički naizmjenice ponavljaju niz od pet boja, a u gornjim registrima prekidaju ih rascvali zlatni cvjetovi – simboli nebeskoga svoda.

Split, katedrala sv. Dujma, desno krilo drvenog kora s romaničkim naslonima iz 13. stoljeća

(snimka: P. Gamulin, HRZ)

Split, Cathedral of Saint Domnius, right wing of the wooden choir with the Romanesque dorsals from the 13th century

(photo: P. Gamulin, HRZ)

Paleta boja proizlazi iz 12 pigmenata, a rezbar/slikar je na figuracijama obogaćuje efektnim potezima kista, ujedno im podižući intenzitet podstavljanjem bijelom bojom, a transparentnost lazurama. Pigmenti su redom prepoznati na ostalim djelima iz toga vremena u Dalmaciji, od kodeksa do slika na dasci i zidu, a izbor uljano-proteinskog veziva osigurao je trajnost i otpornost oslika, baš kao i na vratnicama.

Od izvornog *mehanizma* naslona koji se sastoji od 8224 segmenta spojena u istoj ravnini preko utora i drvenih klinova, preostalo ih je oko 85 % (ostali segmenti su rekonstrukcije iz 15., 17. i 20. stoljeća), kao i 50-60 % kolorita premazanog smeđim bajcom. Cjelovita izvorna konstrukcija stradala je habanjem i višekratnim preinačavanjem. Izravnih tragova o njoj je vrlo malo pa se crpe i iz povijesnih izvora.

Splitski romanički kor bitan je element ikonografije onodobnoga svetišta katedrale te je, zajedno s ostalim komponentama i opremom, ključan za razumijevanje njegove povijesti.

Komparativnih primjera ni u europskoj umjetnosti nema mnogo, a u Splitu ih možemo dijelom prepoznati na vratnicama, pulpitu, slikama na drvu, kodeksima te na malobrojnim fragmentima zidnih slika i općenito romaničkom Splitu koji je velikim dijelom raznesen ili ugušen mlađom poviješću.

Žana Matulić Bilač

Croatian Conservation Institute

Split Department for Conservation

zmatulic@hrz.hr

The Choir Stalls of the Split Cathedral: A masterpiece of Romanesque design and painting techniques

Because of their high technical quality, as well as adaptability of construction and building materials that enabled them to survive despite being constantly in use, and with the support of at least five careful restorations – the Romanesque complex of four dorsal panels of the wooden choir stalls in the Split Cathedral has been preserved to such an extent that it represents a unique treasure trove of technical data on European Romanesque painted wooden sculpture. This is a surprisingly one-of-a-kind work in Dalmatia, just like the polyptych of the Trogir Cathedral from the same decades of the 13th century (around 1270); both are the work of the great, universal masters of that time in the Mediterranean, such as Andrija Buvina and his large painted doors. We do not know who made the Romanesque choir stalls in Split.

He was at least as good an architect as Buvina, a more highly-skilled carver and painter, and closer to the Byzantine canons, since he mastered various craft and artistic techniques: from meticulous turning, almost filigree carving, to marquetry, punching, gilding and painting. Artistically born from the Dalmatian tradition, this master skilfully framed the harmonious palette of mature Romanesque iconography in a series of unique small figurative units, using the handwriting of Roman and Slavic ornamentation to achieve the *horror vacui* shown on the dorsal of the choir stalls. In all probability, the cathedra was also part of the composition, and some of its elements have been preserved. The basic rhomboid ornament topped by an apostle or evangelist is repeated on the dorsal, and the borders show the patron saints of the city and the cathedral while the iconography as a whole reflects the artistic and musical symbols of the world at that time. Made entirely of maple wood, except for ivory inlays, the dorsals were completely painted in a burst of Romanesque colour, using techniques found on panel paintings and in illuminated manuscripts: from varnishing, shading to finishing with white lines of light. Even the smallest human figure has its corresponding drapery colour code, a flesh tone and wide-open eyes bordered by black lines. The illusion of animal skin, fur and feathers is uniquely rendered in a simultaneous play between sculpture and painting. The various ornaments come in a wide variety of shapes, their colour alternately repeating a series of five colours, and in the upper section they are interrupted by blossoming golden flowers – symbols of the firmament.

The colour palette is derived from 12 pigments, and the carver-painter enriched it on the figures with effective brushstrokes, increasing their intensity by backing them with white, and their transparency with glazing. The same pigments were identified on other contemporary works of art in Dalmatia, from codices to panel and wall paintings, and the oil-protein binder ensured the durability and resistance of the paintings, just like on the doors. About 85% of the original dorsal *mechanism*, which consists of 8,224 parts connected on the same level using grooves and wooden pegs, remains (the rest are reconstructions from the 15th, 17th and 20th centuries), as well as 50-60% of the original colour covered with brown wood stain. The entire original structure suffered from wear and tear and repeated modifications. There are very few direct traces of it and they come from historical sources.

The Romanesque choir stalls from Split are an important element in the iconography of the old cathedral sanctuary and, together with other components and equipment, are crucial for understanding its history.

We do not have many parallels in European art, either, and in Split we can partly recognize them in the doors, pulpit, panel paintings, codices and a few fragments of wall paintings, and in general in Romanesque Split, which has largely been scattered or smothered by later history.

Žana Matulić Bilač

Životopis je naveden na str. 67.

The biography appears on pp. 67.

Lopud, crkva franjevačkog samostana, korska sjedala. Desno krilo tijekom konzervatorsko-restauratorskih radova 2017.-2023. (snimka: A. Krupa)
 Lopud, Franciscan monastery church, choir stalls. Right wing during conservation-restoration 2017-2023 (photo: A. Krupa)

Joško Bogdanović

Sveučilište u Dubrovniku
 Odjel za umjetnost i restauraciju
josko.bogdanovic@unidu.hr

Andreas Krupa

Sveučilište primijenjenih umjetnosti, Köln
 Institut za restauratorsku i konzervatorsku znanost
andreas.krupa@th-koeln.de

Lisa Burkart

Sveučilište primijenjenih umjetnosti, Köln
 Institut za restauratorsku i konzervatorsku znanost
lisa.burkart@th-koeln.de

Marianne Decroly

Nacionalna visoka škola vizualnih umjetnosti La Cambre, Bruxelles
marianne.acr@gmail.com

Charles Indekeu

Sveučilište u Antwerpenu (professor emeritus)
cindekeu39@gmail.com

Korska sjedala iz crkve franjevačkog samostana na Lopudu

Crkva svete Marije od Špilice dio je franjevačkog samostana Rođenja Blažene Djevice Marije na otoku Lopudu, koji je utemeljen 1483. godine pod okriljem dubrovačkoga franjevačkog reda. Crkva sadrži brojne artefakte visoke umjetničke i povijesne vrijednosti, među kojima su i korska sjedala, koje dijelom datiraju u 16. stoljeće. Sastoje se od četiri krila i jedna su od 15 sačuvanih kompozicija korskih sjedala u Hrvatskoj. S obzirom na visoku kreativnost i kvalitetu ručne izrade, za izvorne najstarije elemente korskih sjedala možemo sa sigurnošću reći da su izvanredni. Mlađi elementi također sadržavaju niz kvalitetnih detalja, čime se očituje kontinuitet promišljanja s poštovanjem svih kasnijih graditelja koji su intervenirali na tom objektu.

Sudionici Međunarodne restauratorske radionice na otoku Lopudu još uvijek provode istraživanja na korskim sjedalima, a počeli su i s konzervatorsko-restauratorskim zahvatima na njima. Ti se radovi izvode tijekom dvotjedne radionice za studente i profesore s partnerskih sveučilišta na ovom projektu. Konzervatorsko-restauratorski radovi započeti 2017. godine nastavljani su 2018. i 2023. godine. Radionice su organizirane uz suradnju i potporu Društva za zaštitu spomeničke baštine i prirode Lopuda, Konzervatorskog odjela u Dubrovniku Ministarstva kulture i medija, Dubrovačke biskupije, Društva prijatelja dubrovačke starine i Franjevačke provincije svetog Jeronima.

Radi boljeg razumijevanja korskih sjedala i da bi se što primjerenije odredili prijedlozi konzervatorsko-restauratorskih radova, pokrenuta su istraživanja. Neke od tih aktivnosti već su završene, dok neke još traju. Istraživanja podrazumijevaju povijesno-umjetničke analize i usporedbu s postojećim dokumentiranim primjercima korskih sjedala, povijesnoumjetničke analize malih uokvirenih panela s prikazima iz života sv. Franje, mikroskopske i makroskopske identifikacije drvnih vrsta i anatomije drva od kojega su izrađena te analize konstrukcije i starijih faza izrade korskih sjedala.

Izrađeni su kvalitetni i precizni nacrti i fotografije koji nam omogućuju neprocjenjive informacije, posebno stratigrafiju promjena u konstrukciji i poziciji unutar crkve tijekom vremena. Daljnja zapažanja upućuju na nekoliko faza recentnih popravaka korskih sjedala u lopudskoj crkvi. Grafička dokumentacija sadrži bilješke prvih procjena zatečenog stanja; gubitaka i oštećenja na drvenim elementima zbog bioloških djelovanja.

Istraživanje završnih zaštitnih slojeva i ostataka polikromije još traje. Prema prvim procjenama stanja i rizika od daljnjih oštećenja, jasna je potreba preventivnih konzervatorsko-restauratorskih mjera. Istraživanjima je potvrđeno da su korska sjedala, osim promjena koje su doživjela protokom vremena, izložena daljnjem propadanju. S ciljem zaustavljanja takvoga propadanja, sudionici Međunarodne restauratorske radionice na otoku Lopudu promišljaju i izvode preventivne i kurativne mjere na klupama. Ideja zahvata je stabilizirati i sačuvati taj vrijedni primjerak korskih klupa primjenom umjerenog pristupa konzervatorsko-restauratorskom zahvatu.

U ovom radu bit će predstavljeni dosadašnji rezultati istraživanja te koncept i prvi koraci konzervatorsko-restauratorskih radova, koji mogu poslužiti kao poticaj i razmjena znanja o rezultatima sličnih zahvata u Hrvatskoj i šire.

Joško Bogdanović

University of Dubrovnik

Art and Restoration Department

josko.bogdanovic@unidu.hr

Andreas Krupa

University of Applied Sciences, Cologne

Cologne Institute of Conservation Sciences

andreas.krupa@th-koeln.de

Lisa Burkart

University of Applied Sciences, Cologne

Cologne Institute of Conservation Sciences

lisa.burkart@th-koeln.de

Marianne Decroly

École Nationale Supérieure des Arts Visuels de La Cambre, Bruxelles

marianne.acr@gmail.com

Charles Indekeu

University of Antwerp (Professor Emeritus)

cindekeu39@gmail.com

The Choir stalls in the Franciscan Monastery Church on Lopud

The Church of Our Lady of Špilica is part of the Franciscan monastery on the island of Lopud, founded in 1483 by the Franciscan order from the Republic of Ragusa. The church houses many outstanding historical and artistic furnishings, which include the choir stalls of which parts date back to the 16th century. The stalls consist of four wings and are one of the fifteen preserved old choir stalls in Croatia. In terms of creativity and skilful craftsmanship, the older parts are of remarkable quality. The newer elements also contain many interesting details that underline the continuing respect shown to all the subsequent master craftsmen who intervened on the stalls.

The participants of the International Conservation Workshop Lopud are still conducting research and have also started conservation of the choir stalls, which they carry out during two-week workshops for students and professors from partner universities. The conservation and restoration project began in 2017 and continued in 2018 and 2023. The workshops were organized in cooperation with and the support of the Society for the Preservation of the Natural and Artistic Heritage of Lopud, Conservation Department in Dubrovnik of the Ministry of Culture and Media, Diocese of Dubrovnik, Society of Friends of Dubrovnik Antiquities and the Franciscan Province of St. Jerome.

In order to learn more about the stalls and their "biography", and to create a detailed proposal for conservation and preservation, several research activities have been launched. Some of them are still ongoing, some have already been completed. Research activities include the following: artistic and historical analysis and comparison with other well-documented choir stalls, art-history study of the small, framed panels portraying scenes from the life of St. Francis, microscopic and macroscopic identifications of wood species and the anatomy of the wood used to make the stalls, and analysis of the structure and of the earlier stages in the construction of the choir stalls.

For these purposes, a number of high-quality and precise drawings and photographs were made that provide invaluable information highlighting the stratigraphy of changes in the construction and position within the church over time. Further observations indicate several phases of recent repairs to the choir stalls in the Lopud church. Graphic documentation includes notes on the first assessments of the current state, including losses and damage to wooden elements due to biological effects.

Research into the final protective layers and the remains of polychromy are ongoing. The first assessments of the condition and the risk of further damage clearly highlighted the need for preventive conservation and restoration measures. At the very least, research has confirmed that the choir stalls, apart from the changes they went through over time, are in danger of further deterioration. In order to stop the deterioration, participants of the International Conservation Workshop Lopud are planning and performing preventive and curative measures on the stalls. The goal is to stabilize and preserve this valuable example of choir stalls by using a moderate approach to conservation and restoration.

This paper presents research results, as well as the concept and first steps of the conservation-restoration project, which can serve as an incentive and exchange of knowledge with the results of similar projects in Croatia and beyond.

Joško Bogdanović je konzervator-restaurator drvenih artefakata s licencijama Ministarstva kulture i medija za drvenu polikromiranu skulpturu i namještaj. Studirao je na Odjelu za umjetnost i restauraciju Sveučilišta u Dubrovniku i na Institutu za umjetnost i konzervaciju Palazzo Spinelli u Firenci, a 2018. i 2019. usavršavao se na Institutu Opificio delle Pietre Dure u Firenci. Od 2017. radi kao asistent Odjela za umjetnost i restauraciju Sveučilišta u Dubrovniku, a 2021. stječe zvanje docenta. Od 2018. na Odjelu je voditelj radionice za konzervaciju drva, a od 2023. godine pročelnik. Sveučilište u Dubrovniku nagradilo ga je 2018. godine za izvrsnost u nastavi. Član je Hrvatskog restauratorskog društva i hrvatskog ogranka Međunarodnog vijeća muzeja (ICOM).

Joško Bogdanović specialises in the conservation and restoration of wooden artefacts, and has licences from the Ministry of Culture and Media for wooden polychrome sculpture and furniture. He studied at the Department of Arts and Restoration of the University of Dubrovnik and at the Palazzo Spinelli Institute of Art and Conservation in Florence. In 2018 and 2019 he trained at the Opificio delle Pietre Dure Institute in Florence. In 2017, he began working as teaching assistant at the Department of Arts and Restoration of the University of Dubrovnik, and in 2021 he became assistant professor. In 2018, he became the head of the wood conservation workshop in that department, and since 2023 he has been head of the Department of Arts and Restoration. In 2018 he was awarded by the University of Dubrovnik for excellence in teaching. He is a member of the Croatian Conservation-Restoration Association and the Croatian National Committee of the International Council of Museums (ICOM).

Andreas Krupa počeo je svoje stručno osposobljavanje učenjem stolarskog zanata. Nakon prve praktične obuke iz konzervacije-restauracije u privatnoj radionici u Bonnu, upisao se na studij konzerviranja-restauriranja namještaja i drvenih predmeta na Sveučilištu primijenjenih znanosti u Kölnu. Potkraj 1991. godine diplomirao je na temu jednostavnih metoda identifikacije povijesnih prozirnih premaza. Tijekom 2010. i 2011. slijedilo je drugo studijsko usavršavanje. Predmet završnoga rada ponovo su bili povijesni prozirni premazi i njihova identifikacija, osobito sustavni pristup i metode kojima se ne primjenjuju skupi postupci uz primjenu instrumenata. Od 1992. do danas predaje studentima konzerviranja-restauriranja drvenih predmeta na Institutu za konzervatorske znanosti u Kölnu. Najprije kao student, od 1988. godine, a poslije kao profesor, sudjelovao je u konzervatorsko-restauratorskim radionicama na Lopudu, gdje su obrađeni predmeti za zbirku u otočnom muzeju te retabili i namještaj triju velikih otočnih crkava.

Andreas Krupa started his vocational training with learning the craftman's trade of a joiner or carpenter. After a first practical training in conservation-restoration at a private workshop at Bonn, he started his study of conservation-restoration of furniture and wooden objects at the Cologne University of Applied Sciences. At the end of 1991 he finished the diploma studies with a thesis about simple methods for the identification of historical transparent coatings. In the years 2010 and 2011 a second study training followed. The subject of the final thesis again was historical transparent coatings and their identification with a special focus on a systematic approach and methods, which can be executed without expensive instrument-based procedures. From 1992 until today he is teaching students of conservation-restoration, who specialize in wooden artefacts, at the Cologne Institute of Conservation Sciences. Since 1988, first as a student and later as a teacher he has been part of the conservation-restoration workshops on the island of Lopud. The groups took care of some collectibles of the island-museum and of several retables and furniture of the three big churches of the island.

Lisa Burkart diplomirala je 2016. godine na Sveučilištu primijenjenih znanosti u Kölnu, na Odsjeku za konzervaciju i restauraciju drvenih artefakata i modernih materijala. Magistrirala je na temu prozirnih premaza na drvu na dizajnerskim predmetima finskog arhitekta i dizajnera Alvara Aalta. Nakon diplome, radila je kao asistentica za konzerviranje u Muzeju Vitra dizajna u Weil am Rheinu. Od 2018. do 2023. godine sudjelovala je kao znanstvena asistentica na projektu „Plastika – suvremeni materijal u kulturno-povijesnom kontekstu”. Od 2023. godine radi kao znanstvena asistentica za konzerviranje-restauriranje drvenih artefakata i suvremenih materijala na Sveučilištu primijenjenih znanosti u Kölnu.

Lisa Burkart graduated from the University of Applied Sciences Cologne, at the Department for Conservation and Restoration of Wooden Artefacts and Modern Materials in 2016. Her master thesis focuses on transparent wood coatings on design objects by Alvar Aalto, a Finnish architect and designer. After graduating, Lisa Burkart has been working as an assistant conservator at the Vitra Design Museum in Weil am Rhein. From 2018 to 2023 she worked as a research assistant on the project “Plastics – a modern material in its cultural-historical context”. Since 2023 she works part-time as a research assistant for conservation of wooden artefacts and modern materials at the University of Applied Sciences Cologne.

Marianne Decroly živi i radi u Bruxellesu. Magistrirala je konzerviranje i restauriranje polikromirane skulpture (1986., ENSAV La Cambre, Bruxelles). Od 1987. godine predaje konzerviranje i restauriranje polikromnih drvenih skulptura na La Cambreu, a od 2007. sudjeluje u Međunarodnoj restauratorskoj radionici na Lopudu. Radila je za Kraljevski institut za kulturnu baštinu u Bruxellesu, a sad radi kao slobodna konzervatorica-restauratorica.

Marianne Decroly lives and works in Brussels. She has a Master's degree in conservation and restoration of polychromed sculptures (1986, ENSAV La Cambre, Brussels). She is teaching restoration of polychromed wooden sculptures at La Cambre since 1987 and has been taking part in the International Conservation Workshop Lopud (Croatia) since 2007. She has worked for the Royal Institute for Cultural Heritage, Brussels, and works as a freelance restorer.

Charles Indekeu
Životopis je naveden na str. 47.
The biography appears on pp. 47.

Dubrovnik, crkva sv. Dominika, pogled prema svetištu (izvor: ©Dominikanci Dubrovnik)
Dubrovnik, Church of St. Dominic, view towards the presbytery (source: ©Dominikanci Dubrovnik)

Ana Marinković

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest umjetnosti

amarinko@ffzg.unizg.hr

Donji i gornji (i retro?) kor dominikanske crkve u Dubrovniku – pokušaj rekonstrukcije prema pisanim izvorima

U izlaganju će biti razmatrana istraživačka pitanja o neistraženom koru glavne crkve dominikanskoga reda na području Dubrovačke Republike (poslije ujedinjenog u Dubrovačku opservantsku kongregaciju). Ponajprije je riječ o smještaju i funkciji dvostrukog (ili čak trostrukog?) korskog prostora te njegovoj povezanosti s reformama samostana.

Različite vrste pisanih izvora – prije svega *Opis Dubrovnika* Filipa de Diversisa iz 1440., kao i notarski zapisi koji upućuju na preuređenje kora tijekom i neposredno nakon 1460. godine – bit će razmotrene iz perspektive opservantske reforme uvedene u samostan navedene godine, što navodi na zaključak da je gornji kor sagrađen da bi se strože odvajala svećenička braća od laika. Rekonstrukcija izgleda gornjega kora temeljit će se na njegovu detaljnom opisu u knjizi *Povijest Dubrovnika* Serafina Razzija, napisanoj kasnih osamdesetih godina 16. stoljeća.

Prijedlog smještaja donjega kora prije i nakon izgradnje impozantne izdignute konstrukcije bit će utemeljen na izvornoj poziciji ulaza u crkvu iz klaustara te glavnog portala na južnoj strani crkve, kao i na poziciji propovjedaonice, datirane na osnovi ikonografske analize reljefnih svetačkih likova.

Predloženi smještaj, izgled i funkcija obaju korova referirat će se na usporedbe s gornjim i donjim korom crkve Male braće u Dubrovniku (također poznatima tek iz pisanih izvora), ali i s mnogo bolje sačuvanim i/ili istraženim primjerima u crkvama prosjačkih redova u talijanskim i drugim istočnojadranskim gradovima.

Naposljetku, bit će razmotreno i pitanje pregradnje apsidalnog dijela dubrovačke dominikanske crkve oko 1400. godine, odnosno mogućnost da je nova jedinstvena apsida služila kao retro-kor nakon vrlo rane (premda kratkotrajne) reforme samostana 1397. godine.

Ana Marinković

University of Zagreb

Faculty of Humanities and Social Sciences

Department of History of Art

amarinko@ffzg.unizg.hr

The Lower and Upper (and Retro?) Choir of the Dominican Church in Dubrovnik – An Attempt at Reconstruction According to Written Sources

The unexplored choir of the main Dominican church in the Republic of Ragusa (later united in the Ragusan Observant Congregation) offers several relevant research problems, some of which will be tackled in this paper. Notably, the position and function of the double (or even triple?) choir area, and the connection with monastery reforms.

Various types of written sources - notably Philippus de Diversis' *Description of Dubrovnik* (1440), and the notarial records indicating a reconstruction of the choir in and immediately following 1460 – will be reassessed bearing in mind the reform introduced to the friary in that year, suggesting that the construction of the upper choir was carried out to facilitate a stricter division between the friars and the laity. A detailed description of the upper choir in Serafino Razzi's *History of Dubrovnik*, written in the late 1580s, will be used to reconstruct the appearance of the structure.

As for the lower choir, a proposal for its location before and after the construction of the imposing upper area will be offered, based on the original location of the entrance to the church from the cloister and the main entrance to the church on the southern side. The position of the pulpit, dated on the basis of the iconographical analysis of depicted saints, will be taken into account as well.

The proposed location, appearance and function of the choirs will also draw from comparisons with the upper and lower choirs of the Franciscan church in the Republic of Ragusa, but also with other more thoroughly researched and/or better-preserved examples in Mendicant churches both in Italy and the Eastern Adriatic.

Finally, the issue of the reconstruction of the apse of the Dominican church around 1400 will be addressed, questioning the possibility of its purpose as a retro-choir following the early (albeit short-lived) reform of the friary in 1397.

Ana Marinković je izvanredna profesorica na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Trenutno surađuje na znanstvenim projektima: *Architectural Culture of the Early Modern Eastern Adriatic* (ERC AdriArchCult), *Histoire et archéologie des monastères et des sites ecclésiiaux d'Istrie et de Dalmatie (IVe – XIIe s.)* (ANR MONACORALE) te *Otkrivanje starih dubrovačkih katedrala* (Filozofski fakultet u Zagrebu s partnerima). U istraživačkom radu bavi se odnosom crkvene arhitekture i reformi tijekom kasnog srednjeg i ranog novog vijeka, posebice problemima nadzora i interakcije javnog i crkvenog prostora, kao i utjecajima svjetovne vlasti na crkvenu arhitekturu.

Ana Marinković is associate professor at the Department of Art History, Faculty of Humanities and Social Sciences of the University of Zagreb. She is currently collaborating in the following projects: *Architectural Culture of the Early Modern Eastern Adriatic* (ERC AdriArchCult), *Histoire et archéologie des monastères et des sites ecclésiiaux d'Istrie et de Dalmatie (IVe-XIIe s.)* (ANR MONACORALE), and *Discovering the Old Dubrovnik Cathedrals* (Faculty of Humanities and Social Sciences of Zagreb with partners). Her research focuses on church architecture and reforms in the late medieval and early modern periods, notably on the control and interaction between public and church space, as well as the impact of secular authorities on church architecture.

Slano, franjevačka crkva sv. Jeronima, detalj korskih sjedala (snimka: D. Zelić)
Slano, Franciscan Church of St. Jerome, detail of the choir stalls (photo: D. Zelić)

Danko Zelić

Institut za povijest umjetnosti, Zagreb

danko@ipu.hr

Korska sjedala franjevačke crkve sv. Jeronima u Slanome

U izlaganju će biti riječi o preostacima garniture korskih sjedala u svetišnom dijelu franjevačke crkve sv. Jeronima. Samostanska je crkva na mjestu starije građevine podignuta oko 1460. godine, a korska su sjedala izrađena 1573. godine. O tome svjedoče dvije drvene ploče: jedna s izrezbarenim rimskim brojevima (MDLXXIII) i druga na kojoj je u reljefu, odnosno tehnici intarzije, izveden grb dubrovačkoga patricijskog roda Gradi te ime donatora – Pavla Gradija. Današnje je stanje ansambla korskih sjedala ishod niza nestručnih zahvata, zaključno s posljednjom 'restauracijom' 1987. S obzirom na činjenicu da za sada nisu pronađeni arhivski podaci o narudžbi, kao i da znatno bolje sačuvani ansambli iz druge polovice 16. stoljeća na prostoru Dubrovačke Republike ne pokazuju izrazitije sličnosti sa slanskim klupama, upitno je je li uopće moguće raspravljati o njihovom izvornom oblikovanju.

Danko Zelić

Institute of Art History, Zagreb

danko@ipu.hr

The Choir Stalls of the Franciscan Church of St. Jerome in Slano

The presentation will discuss the remains of choir stalls in the presbytery of the Franciscan Church of St. Jerome in Slano, a small town about 35 km northwest of Dubrovnik. The monastery church was built on the site of an older building around 1460, and its choir stalls were completed in 1573. This is evidenced by two wooden plaques: one with carved Roman numerals (MDLXXIII), and the other on which the coat of arms of the Ragusan patrician family Gradi and the name of the donor, Paulo Gradi, were executed in relief and inlay technique. The current state of the ensemble is the result of a series of interventions presumably aiming to remove worn-out parts, as well as unprofessional "restorations", the last of which was in 1987. Given that no archival data on the commission has been found so far, as well as the fact that much better-preserved ensembles from the second half of the 16th century in the area of the Republic of Dubrovnik do not show noticeable similarities with the Slano stalls, it is questionable whether it is possible to discuss their original design.

Danko Zelić je povjesničar umjetnosti zaposlen u Institutu za povijest umjetnosti u Zagrebu. Bavi se istraživanjima različitih aspekata arhitektonske, urbanističke i kulturne povijesti srednjovjekovnih hrvatskih gradskih središta, posebice Šibenika, Trogira i Dubrovnika, izučavajući srednjovjekovno i ranonovovjekovno umjetničko stvaralaštvo u svjetlu proučavanja arhivskih izvora. Njegovi tekstovi i knjige uključuju edicije primarnih izvora – dokumentarne građe iz razdoblja od 14. do 17. stoljeća, pisane latinskim i talijanskim jezikom.

Danko Zelić is an art historian, working at the Institute of Art History in Zagreb. His research focuses on various aspects of architectural and urban development and cultural history of medieval Croatian towns, in particular Šibenik, Trogir and Dubrovnik, with emphasis on the study of medieval and early modern works of art in view of contemporary written records. He has published papers and books that include editions of the primary sources, i.e., 14th–17th century documentary scripts, written in Latin and vernacular Italian.

IMPRESSUM

PROGRAM I KNJIŽICA SAŽETAKA

PROGRAMME AND BOOK OF ABSTRACTS

Srednjovjekovna drvena korska sjedala istočne obale Jadrana – funkcija, obnova i prezentacija

Međunarodni znanstveno-stručni skup

Medieval Wooden Choir Stalls of the Eastern Adriatic Coast – function, renovation and presentation

International scientific and expert conference

NAKLADNIK / PUBLISHER

Hrvatski restauratorski zavod

ZA NAKLADNIKA / FOR THE PUBLISHER

Boris Mostarčić, ravnatelj

UREDNICI / EDITORS

Žana Matulić Bilač, Iskra Karniš Vidovič, Janja Ferić Balenović

PRJEVOD / TRANSLATION

Nataša Đurđević, Nikolina Jovanović

LEKTURA / LANGUAGE EDITORS

Rosanda Tometić, Nikolina Jovanović

GRAFIČKO OBLIKOVANJE / LAYOUT

Ljubo Gamulin, Antonio Blašković, Hrvoje Smoljan, Nada Lučić

Zagreb, Split, prosinac / December 2023.

